

Handwritten text in Urdu script, appearing to be a list or set of instructions, possibly including the word "تعمیر" (repair).

Handwritten text in Urdu script at the bottom of the page, possibly a signature or a date.

از غناك حجاز

اقبال

جملہ حقوق بحق جاوید اقبال خلف الصدق علامہ ^ط ^ط ^ط اکبر محمد اقبال علیہ الرحمۃ منجذب ہیں

طبع اول - نومبر ۱۹۳۸ء

طبع دوم - اگست ۱۹۴۴ء

پانچ ہزار

دو ہزار

زیر نگرانی محمد حسین ایم۔ اے

حضورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے نیکو

دل او پسندیداراں کم پذیرد

بہ آہے سوزناش سیدینہ کشتاے

زیک آہش عنیم صد سالہ میرا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حضورِ حق

ا

دل ما بیدلای بروند و فرستند

مشال شعاع افسرند و فرستند

بیایک بخطه باعامال در آینه

که خاصاں باوه باخوردند و فرستند!

○
 سخن ہارفت از بود و نبودم
 من از نخلت لب خودم کشتودم
 سجود زندہ مرداں می شناسی
 عیار کار من گیسرا از سجودم!

○
 دل من در شاو چون و چند است
 نگاہش از منہ و پروین بلند است
 بدہ ویرانہ در دوزخ اُورا
 کہ این کافر سے خلوت پسند است!

○
 چه شور است این که در آب و گل افتاد
 ز یک دل عشق رسد مشکل افتاد
 قرار یک نفس بر من حرام است
 بمن رحمی که کارم با دل افتاد

○
 جہاں از خود بریں آوردہ کیست؟
 جہاںش جلوہ بے پردہ کیست؟
 مرا گوئی کہ از شیطان حذر کن
 بگو با من کہ او پروردہ کیست؟

۲
 دل بے قیدین در تیرج و تابلیت
 نصیب من عتاب بے یا خطا بلیت؟

دل ابلیس ہم نتوانم آزد
 گناہ گاہ گاہ من صوابلیت

○

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا مَّعْمُورٍ
 وَكَانَ الْكَاسُ مَجْرَاهَا الْيَمِينَا

اگر این است رسم دوستداری
 بدیوار رسم زن جام و مینا

۵ اشارات: صبنت الكاس الخ۔ یہ شعر و ابن کلتوم کا ہے جو زمانہ جاہلیت کے شعرا میں سے تھا۔
 شاعر اپنی معشوقہ ام عمرو کی نا انصافی کی شکایت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں پیالہ شراب سے محروم کر دیا حالانکہ باری دائیں طرف بیٹھنے والوں کی تھی۔

○
 بخود سجدہ کیاں در دل اسیرند

ہمہ درد اند و درماں ناپذیرند

سجود از ما چہ میخواہی کہ شاہاں

خرابے از دہ ویراں نگہبیرند

○
 روم را ہے کہ اورا منزلے نسبت

ازاں تختے کہ ریزم حاصلے نسبت

من از غم ہانمی ترسم و لیکن

مدہ آن غم کہ شایان دلے نسبت

○
مے من از تنک جاماں نگہ دار

شراب پختہ از خاماں نگہ دار

شر از نیتانے دور تر بہ

بخاصاں بخش و از عاماں نگہ دار!

○
ترا این کشتکاش اندر طلب نیست

ترا این درد و داغ و تاب و تنبہ نیست

ازاں از لامکاں بگرختہ من

کہ آں جانالہ ہائے نیم شب نیست

○

زمین ہنگامہ وہ این جہاں را
 دگرگوں کن زمین و آسماں را
 ز خاک ما و گرا دم بر این گیند
 بخش این بندہ سود و زیاں را

○

جہاں نے تیرہ تر با آفتابے
 صواب اور اپنا صوابے
 ندانم تا کجا ویرانہ را
 وہی از خون آدم رنگ و آبے

○
 علامہ حسن رضا سے تو نجوم
 جزاں رہے کہ فرمودی نہ پویم
 ویسے کن گریہیں ناداں بگوئی
 خرے راہ سب تازی گو، نہ گویم!

۳

دلے در سینہ دارم بے سترے
 نہ سوزے در کفِ خاتم نہ نورے
 بگیر از من کہ بزمین بار دوش است
 ثواب این نماز بے حضورے!

○

چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن این سخن را
 مرنج از من کہ از بے مہر تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

○

مسلمانے کہ در بند فرنگ است
 دلش در دستِ آساں نیاید
 ز سیمائے کہ سو دم بود ز غم
 سجودے بو ذر و سماں نیاید

نخواہم میں جہان و آں جہاں را
 مرا میں بس کہ و انم رمن جہاں را
 سحر سے وہ کہ از سوز و سرورش
 بوجد آرم زمین و آسماں را

چہ میخوامی ازین مرد تن آسائے
 بہر بادے کہ آمد رفتم از جاے
 سحر جاوید را در سحر بدہ دیدم
 بہ بخش چہرہ شامم بیاریاے

۴
 بہ آں قوم از تو می خواہم کشاوی
 فقہش بے یقینے، کم سواوی
 بسے ناویدنی را دیدہ ام من
 مراے کاشکے مادر نہ زاوی

○

نگاہ تو عتاب آلود تا چہند
 بتان حاضر و موجود تا چہند
 درین تخت سنانہ اولاد برہا، بیم
 نمک پروردہ نمرود تا چہند!

۵ اشارات: مراے کاشکے الخ۔ یہ مصرع سعدی کا ہے۔

○

سرورِ فتنہ باز آید کہ ناید؟
 نسیبے از حجاب آید کہ ناید؟
 سرآمد روزگار این فقیر
 وگردانائے راز آید کہ ناید؟

○

اگر می آید آں دانائے رازے
 بدہ اورا نوائے دل گزارے
 ضمیر امتناں رامی کتد پاک
 کلیبے یا حکیمے نے نوازے

○
 متاعِ من دلِ درد آشنایست
 نصیبِ من فغانِ نارِ ساسست
 بخاکِ مرقدِ من لاله خوشتر
 کہ ہم خاموش و ہم خونین فواسست

۵

دل از دستِ کسے برون نداند
 غم اندر سینہ پرورون نداند
 دم خود را دمیدی اندر آن خاک
 کہ غیر از خوردن و مردن نداند!

○
 دلِ ما از کتارِ ما ز میسده
 بصورتِ مانده و معنی ندیده
 ز ما آن رانده در گاهِ خوشتر
 حق اورا دیده و ما را شنیده

○
 نداند جبریلِ این هاسے و هورا
 که نشناستت امِ بیتجورا!
 پیرس از بندہ بیچارہ خویش
 کہ داند نیش و نوشش از زورا!

○
 شبِ این نغمین آراستم من
 چو مہ از گردش خود کاستم من
 حکایت از تغافل ہائے تو رفت
 ولیکن از میان خاکستم من

○
 چنین دور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جبریل امین را دل خراشد
 چہ خوش دیرے بنا کردند انجا
 پرستند مومن و کافر تراشد

۶

عطا کن شورِ رومی، سوزِ خسرو

عطا کن صدق و اخلاصِ سنائی

چنان با بندگی در ساقی ختم من

نه گیرم گرم را بجستی حسدائی

۷

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است

ز کارش جبریل اندر خروش است

بی نقش و گزلفت به ریزم

که این ملت جہاں را بارِ دوش است

○
 وگرمّت کہ کار سے پیش گیری
 وگرمّت کہ نوش از پیش گیری
 نگر دو بایکے عالم رضا مند
 دو عالم را بہ دوش خویش گیری

○
 وگرتوئے کہ ذکرِ لائلمش
 بر آرد از دل شب صبح گامش
 شناسد منزهش را افتابے
 کہ ریگ کہکشان و بدر را، ہش!

۸

جہان تست در دستِ نخبے چند
 کسانِ او بہ بندِ ناکسے چند
 ہنر و درمسیانِ کارگاہاں
 کشد خود را بہ عیشِ کرکسے چند

○

مریدے فاقہ مستے گفت با شیخ
 کہ پیڑواں رازِ حالِ ما خیرِ نسبت
 بہ ما نزدیک تر از شکرِ ماست
 و لیکن از شکرِ نزدیک تر نسبت

۹

دگرگون کشور بند و ستان است
 دگرگون آن زمین و آسمان است
 مجاز مانم از پنج گانه
 غلامان را صف آرا می گران است

○

ز محکومی مسلمان خود فروش است
 گرفتار طلسم چشم و گوش است
 ز محکومی رگای تن چنان است
 که ما را شرع و آئین ما فروش است

۱۰

یکے اندازہ کن سود و زیاں را
 چو حجت جاودانی کن جہاں را!
 نمی بینی کہ ما خاک کی نہ ساداں
 چه خوش آراستیم این خاکداں را!

○

تومی دانی حیات جاوداں حلست
 نمی دانی کہ مرگ ناگہاں حلست!
 زاوقات تو یک دم کم نہ گردد
 اگر من جاوداں باشم زیاں حلست؟

۱۱

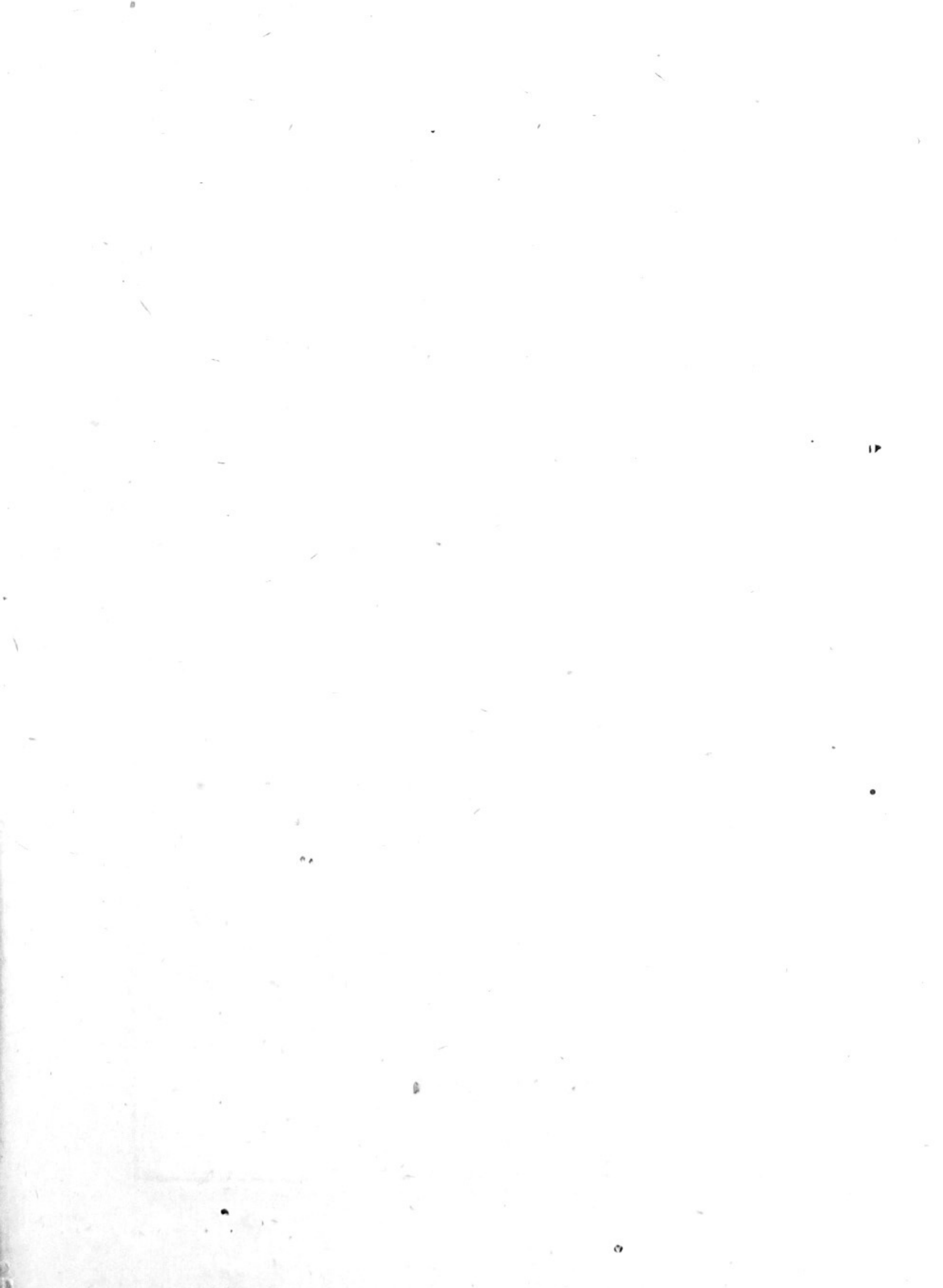
بہ پایاں چوں رسد ایں عالم پیر
شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر

مکن رسوا حضورِ خودِ ہمارا
حسابِ منِ حشرِ شیم او نہاں گیر

○

بدنِ اماند و جانم در تگِ پوست
سوتے شہرے کہ لعلِ آدرہ اوست

تو باش ایں جا و با خاصاں بیامیز
کہ من دارم ہوائے منزلِ اوست

حضور رسالت

اوج کائنات بر آسمان از عرش نازک تر

نفس کم کرده می آید ^{رحم} ^{رحم} سینه پدید با نزدیکان

عزت بخاری

حضور رسالت

”الایا خیمگی خیمہ فروہل
 کہ پیش آہنگ بیڑن شد ز منزل“
 خرد از راندن محفل فروماند
 زمام خویش ادم در کف دل!

اشارات: الایا خیمگی الخ - منو پھری کا شعر ہے
 خیمگی - خیمہ نشیں
 فروہل - چھوڑ دے
 پیش آہنگ - شخص جو رہنمائی کی غرض سے قافلے کے آگے آگے چلتا ہے

○
 نگاہ ہے دہشتہم بر جو ہر دل
 تپیدیم آرمیہ دم در ہر دل
 ریم از ہوائے فریاد شہر
 ببار و دشت واکرم در دل!

○
 ندانم دل شہیدِ جلوہ کسیت
 نصیب او قرار یک نفس نصیبیت
 بصر ابرویش افسرہ تر گشت
 کتار اجبوتے زار بگر نصیبیت

ابو الحسن علی بن ابی طالب

عزیز اللہ بن علی بن ابی طالب

○
 مپرس از کاروان جلوه مستان
 ز اسباب جهان برکنده دستان
 بجان نشان ز آواز جرس شور
 چو از موج نیی دریتان!

○
 بایں پیری ره پیر بگفتم
 نوا خواں از سرور عاشقانه
 چو آن مرغی که در صحرای سرشام
 کشاید پرین کراشیان

۲

گناه عشق و مستی عام کردند
 و بسیل پنجگان را خام کردند
 باهنگ حجازی می سیرایم
 و خشتین باوه کاند در جام کردند

○

چه پرسی از مقامات نوایم
 ندیماں کم شناسند از کجایم
 کشادم زخمت خود را اندرین دست
 که اندر خلوتش تنها سیرایم

۳

سحر بانانہ گفتم نرم تر دو
 کہ را کب خستند و بیمار و پیر است
 قدم ستانہ زد چندان کہ کوئی
 پیش ریگ این صحرا حیر است

○

ہمارے سارباں اور انشاہد
 کہ جان او چو جان مابصیر است
 من از موج خروش می شناسم
 چون اندر طلسم دل اسیر است

○
 نم اشک است در چشم سیاهش
 و لم سوزد ز او صبح گاهش
 ہماں مے کو خمیرم را بر افروخت
 پیالے ریزد از موج نگاهش!

۴

چہ خوش صحر اکہ در سے کاراں ہا
 درودے خواند و غسل براند
 بہ ریگ گرم او اور سجودے
 جبیں را سوزتا داغے بماندا!

○
 چہ خوش صبح کہ شامش صبح نختہ است
 شبش کوتاہ و روز او بلند است
 قدم لے را پروا ہستہ تر نہ
 چو ماہ سردرہ او درد مند است

۵

امیر کارواں! آلِ اعجمی کیسیت؟
 سردا و باہنگِ عرب کیسیت
 زنداں نعتِ کوز سیرانی او
 خنک دل در بیابانِ توفان کیسیت!

۵ اشارات: اعجمی، عجم کارہنے والا، غیر عرب

مقامِ عشق وستی منزلِ دوست
 چه آتشِ با که در آبِ گلِ دوست
 نوائے اوبه هر دل سازگار است
 که در هر سینه قاشق از دلِ دوست

۶

غمِ پنهان که بے گفتن عیان است
 چو آید بر زبانا یک نشان است
 ہے پر پیچ و راهی خسته و زار
 چراغِ مُرده و شبِ میان است

بہ راغاں لالہ رُسیت از نوہاراں
 بصرِ خمیہ گتروند یاراں
 مرا تنہا نشستن خوشتر آید
 کنارِ آب جوئے کوہساراں

گے شعرِ سرائی را بخوانم
 گے جامی زندا پیش بجانم
 ندانم گرچہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نغمہ ہائے ساربانم

نغم راہی نشاط آمیز تر کن
 فغانش را جنوں انگیز تر کن
 بگیراے سارباں را درازے
 مرا سوڑ جہدائی تیز تر کن!

بیایاے ہم نفس با ہم بنا لیم
 من و تو کشتہ شانِ جمالیم
 دو حرفے بر مرادِ دل بگوئیم
 پیاتے خواجہ چشماں با لیم!

○
حکیمان را بہا کم تر نہاوند

بنا دواں جلوہ مستانہ واوند

چہ خوش نختے، چہ خرم روزگارے

درِ سلطان بہریشے کشاوند!

○
جہان چہ سواندر برین

ہوائے لامکاں اندر سرین

چو بگذشتم ازین مابم بلبک

چو گرداغت ساو پرواز از پرین

○

دیں وادی زمانی جاودانی
 زخاکش بے صور روید معانی!

حکماں با کلیمیاں دوش بردوش
 کہ این جا کس نگوید لمن ترانی!

۹

مسلماناں فقیر کج کلامے

رمیداز سینہ او سوز آہے

دش نالد! چرانا لد؛ نداند

نگا ہے یا رسول اللہ گاہے!

یہاں ہے گریبا نہ گاہے گاہے

مخبر

○
 تبت تابیل از سوزِ غمِ قسمت
 نوائے من ز تاشیرِ مرمِ قسمت
 بنالم زانکہ اندر کشورِ ہند
 ندیدم ہندو کو محرمِ قسمت

○
 شبِ ہندی غلاماں را سحرِ نصیبت
 بایں خاک آفتابے را گذرِ نصیبت
 بماکن گوشہٴ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے ز ما بچہ پانہ نصیبت

○
 چه گویم زان فقیرے درد مست
 مسلمانے بہ گوہر جمعہ مست
 خدا میں سخت جاں ریا ربا دا
 کہ افتاد ہست از بام بلب مست

○
 چساں احوال اورا بر لب آرام
 تو می بینی نہ سان و آشکارم
 ز رُوداد و دو صد سالش ہمیں پس
 کہ دل چوں گشت قصاب دام

○
 ہنوز این عریخ نیلی کج خرم است
 ہنوز این کاروان دراز مقام است
 ز کار بے نطم نام او چه گویم
 تومی دانی کہ ملت بے نام است

○
 نماز آن تاب و تیر خون نایش
 نروید لاله از کشت خراش
 نیام او تھی چون کیستہ او
 بطاق خانہ ویراں کتابش!

○
 دل خود را اسپر رنگ بو کرد
 تنهی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیر شایه بازاں کم شناسد
 که گوشش باطنین پسته خو کرد

○
 بروئے او در دل ناکشاده
 خودی اندر کف خاکش نزاوه
 ضمیر او تنهی از بانگ تنگبیر
 حیریم ذکر او از پافتاده

○
 گریباں چاک و بے فکر روزِ نسبت
 نمیدانم چسپاں بے آرزو نسبت
 نصیبِ اوست مرگِ نامنای
 مسلمانے کہ بے اللہ روزِ نسبت!

○
 حق آں وہ کہ سکین و اسیرت
 فقیرو غیرت او ویر میرت
 بروے او درِ محبت
 دریں کشور مسلمان تشنہ میرت

○
 دگر پا کیسزہ کن آب و گل او
 جہانے آفسرین اندر دل او
 ہوا تیز و بدامانشش و صد چاک
 بیندیش از چراغ بسمل او

○
 عروس زندگی در خلوتش غیر
 کہ دار و درصت نام یستی سیر
 گنہگار بسیت پیش از مرگ در قبر
 نیکیش از کلیسا، مہت کرا ز دیر!

بچشم او نہ نور و لئے سرور است

نہ دل در سینہ او نا صبور است

حداں اُمّتے رایار باوا

کہ مرگ او ز جان بے حضور است!

سلمان زادہ و نا محرم مرگ!

ز بیم مرگ لرزاں تا دم مرگ!

دلے در سینہ چاکش ندیم

دم بگبسته بود و عنیم مرگ!

ملکیت سر پر پائشیشہ بازی بہت
 از و امین نہ رومی نے ججاری بہت
 حضورِ تو عنہم یاراں بگویم
 با تمیدے کہ وقتِ دل نوازی بہت!

تنِ مردِ سلماں پایدار بہت
 بنائے پیکرِ او استوار بہت
 طیبِ نکتہ رس ویدازنگاہش
 خودی اندر وجودش رخشہ دار بہت!

○
 مسلمان شہر مسارا زبے کلا ہی بہت
 کہ دینش مرد و فقرش خانقاہی بہت
 تو دانی درجہاں میراثِ ماحصیت
 گلے از قماشس بادشاہی بہت!

○
 پیرس زمین کہ احوالش حسیان بہت
 زمینش بد کہ چو آسمان بہت
 براں مرغے کہ پروردی بانجیر
 تلاش دانہ در صحرا گران بہت

○
 بحشمش وانمودم زندگی را
 کشووم نکتہ ف و ا و دی را
 تو ان سر رجاں را فاش تر گفت
 بدہ نطق عرب ایں اعجمی را!

○
 مسلمان گرچہ بے خیل و سیاست
 ضمیر و ضمیر و ضمیر و ضمیر
 اگر اورا متقاضش باز بخشند
 جمال او جلال بے نیاست!

○
 متاعِ شیخ اساطیر کہن بود
 حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
 ہنوز اسلام اوزنار دار است
 حرم چوں دیر بود او بر ہمین بود!

○
 دگرگوں کرد لا دینی ہبساں را
 ز آثارِ بدن گفتند جاں را
 از اں فقرے کہ با صدیقِ آدمی
 بشورے آو رایں آسودہ جاں را

○
 حرم از دیر گیر و رنگ بوئے
 بت مایپرک ز ولیدہ موئے
 نیامی در بر ما تیرہ بختاں
 دلے روشن ز نور آرزوئے!

○
 فقیراں تا مسجد صفت کشیدند
 گریبان شہنشاہاں دریدند
 چو آتش درون سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خریدند!

○
 مسلمانان بخویشیاں درستی نیند
 بجز نقش و وی بر دل نه لیریند
 بنالمت دار کسے خشتے بگرد
 ازاں مسح بد کہ خود از وے کیریند!

○
 جمیں را پیش غیر اللہ سو دیم
 چو گبران در حضور او سو دیم
 ننالمت از کسے، می نالمت از خویش
 کہ ما شایان نشان تو نبودیم

بدستِ میکشاں خالی ایانِ غمست
 کہ ساقی را بہ بزمِ من فراغِ غمست
 نگہ دارم درونِ سینہ ہے
 کہ اصلِ اوزد و دواں چرخِ غمست!

سبوتے خانقاہاں خالی ازے
 کند مکتبِ رہِ طے کردہ راطے
 زبزمِ شاعرانِ افسردہ رفتم
 نواہا مردہ بیروں افتدازنے!

○
 مسلمانم غریب ہر دیارم
 کہ باایں خاکداں کالے ندارم
 یاں بے طاقتی در بیچ و نامم
 کہ من دیگر بغیب اللہ و چارم

○
 باں بالے کہ بخشیدی پریدم
 بسوزِ نغمہ ہائے خود نپیدم
 مسلمانے کہ مرگ ازوے بلرزو
 جہساں کہ دیدم و اور اندیدم!

○
شب پش خدا بگریتتم زار

مسلمانان چہ از ازند و خوانند

ندا آمد ہمیں دانی کہ این قوم

دلے دارند و محبوبے نداشتند!

○
نگویم از فرو فالے کہ بگذشتت

چہ سو د از شرح احوالے کہ بگذشتت

چراغے دشتتم در سینتہ خویش

فسر د اندر دو صد سالے کہ بگذشتت!

○
 نگهبانِ سرمِ معمارِ دیر است
 یقینش مرده و چشمش لغیر است
 ز اندازِ نگاهِ او توان دید
 که نومید از همه اسبابِ خیر است

○
 ز سوزِ این فستیرہ نشینے
 بدہ اورا ضمیرا نشینے!
 دلش را روشن و پایندہ گرواں
 ز امید کہ زاید از یقینے!

○
 گے افتخار کے مستانہ خیرم
 چہ خوں بے تیغ و شمشیر بے بریم
 نگاہِ التفاتے بر سرِ بام
 کہ من با عصرت خویش اندر ستیرم!

○
 مرا تنہائی و آہ و فغاں بہ
 سوئے یثرب سفر بے کاراں بہ
 کجا مکتب، کجا محبت نہ شوق
 تو خود تار مرا ہیں بہ کہ آں بہ!

○
 پریدم در فضائے دلپذیریش
 پریم تر گشت از ابرمطیریش
 حرم تا در ضمیر من فرو رفت
 سر و دم آنچه بود اندر ضمیرش!

○
 باں رازے کہ گفتیم، بے زبند
 ز شاخ نخل من حشر ما نخوردند
 من اے میرا تم داد از تو خواهم
 مرا یاراں غز لخواہ نے شمر دند

○
 نہ شعر سہتا پیکہ بر وے دل نہا دم
 گره از رشتہ بی معنی کشا دم
 با امیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مس این مفلساں راتا ب ادم

○
 تو گفتی از حیات جاوداں گوی
 بگوشِ مُردہ پیغام جاں گوی
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تاریخ وفات این آں گوی!

○
 رُخْمِ از درو پنهان ز عفرانی
 تزاود خونِ چشم از عفرانی
 سخن اندر گلوئی من گره بست
 تو احوال مرا ناگفت زانی

○
 زبان ما غریباں از نگاه بست
 حدیث در منداں اشک و آه بست
 کشادم چشم و بر بستیم لب خویش
 سخن اندر طریق ما گنا، بست

خودی و آدم ز خود نامحر می را
 کشت آدم در گل او زمزمی را
 بدہ آں تالہ گرمی کہ از فے
 بسوزم جبرئیم میں ہر غمے را!

درون ما بجز خود و نفس نیست
 بجز دست تو ما را دست نفس نیست
 و گرافانہ عنیم با کہ گویم
 کہ اندر سینه ما غیر از تو نفس نیست

○
غریبے دردمندے نے نوائے

ز سوزِ نغمہ خود در گدازے

تومی دانی چہ می جوید چہ خواهد

دلے از ہر دو عالم بے نیازے!

○

نم و رنگ از دم بادے نجوم
ز شیشہ افتاب تو برویم

نگاہ ہم از مہ و پرویں بلند است

سخن را بر مزاج کس نکویم

○
 درآں دریا کہ اور اساعلیٰ نسبت

وہیل عاشقان غیر از دلے نسبت

تو فرمودی رہ لطف گفتم
 وگر نہ جز تو مارا منزلے نسبت!

○
 مراں از در کہ مشتاق حضوریم

ازاں در سے کہ وادی ناصبوریم

بفرما ہر چہ می خواہی بجز سب

کہ ما از دلے و صد فرسنگ دوریم!

اشارات: بطحا، مکہ معظمہ

○
 بدافترنگی بستان دل با ختم من
 کتابِ میریاں بگدا ختم من
 چناں از خوشیتن بیگانہ بودم
 چو دیدم خویش را نشناختم من!

○
 مے از میخانہ مغرب چشیدم
 بجان من کہ دردِ خریدم
 نشستم با نکویانِ سترنگی
 ازاں بے سوز تر لوزے ندیدم!

○
 فقیرم از تو خواہم ہرچہ خواہم
 دل کو ہے خراسان از بزرگ کاہم
 مراد رس حکیمان درودِ سزاوار

کہ من پروردہ نشین نگاہم!

○
 نہ باؤ ملا نہ با صوفی نشینم
 تو مہیہ دانی کہ من آنم نہ اینم
 نویس اللہ بر لوح دل من
 کہ ہم خود را ہم اورا فاشینم

○
 دل ملا گرفتار غم نیست
 نگاہے هست در پیش غم نیست
 ازاں بگر ختم از مکتب او
 کہ در ریگ حجازش مرغ نیست

○
 سمنبر کلاش نشیندار است
 کہ اورا صد کتاب اندر کنار است
 حضور تو من از خجالت نگفت ختم
 ز خود پنهان و بر ما آشکار است

دل صاحبِ دلان! برویا من؟
 پیامِ شوق او آوردیا من؟
 من و ملازکیش دین و تریبیم
 بخت ما بر هفت او خوردیا من؟

غریبم در میانِ محفلِ خویش
 تو خود گو با که گویم مشکلِ خویش
 ازاں تر رسم که پنهانم شود فاش
 عنیم خود را انگویم با دلِ خویش!

○
 دلِ خود را بدستِ کس ندادم
 گره از روتے کارِ خود کشاوم
 بغیبِ ارشدِ کروم تکبیر یک بار
 دو صد بار از مقامِ خود افتاوم

○
 ہماں سوزِ جنوں اندرِ سرِ من
 ہماں ہنگامہ ہا اندرِ برِ من
 ہنوز از جوشِ طوفانے کہ بگذشت
 نیا سودِ دستِ موجِ گوہرِ من

○
 ہنوز ایں خاک داراے شرمست
 ہنوز ایں سینہ را آہ سحرست
 تبتلی ریزہ چشم کہ بینی
 بایں پیری مرا تاب نظرست!

○
 نگاہم نہ آنچه منجم بے نیازست
 دل از سوزِ دروغم درگدازست
 من این عصر بے اخلاص بے سوز
 بگو با من کہ آخر ایں چہ رازست؟

○
 مرا در عصر بے سوز آتش بریدند
 بخاکم جان پر شورش و میسند
 چو رخ در گردن من زندگانی
 تو کوئی بر سر آرام کشیدند

○
 بجزیرہ لالہ و گل رنگ و بویم
 درون سینہ ام مرد آرزویم
 غم پناہاں بحر اندر بگنجد
 اگر گنج بد چہ گویم با کہ گویم!

○
 من اندر مشرق و مغرب غریبیم
 که از یارانِ محرم بے نصیبیم
 غم خود را بگویم بادلِ خویش
 چه معصومانہ غریبت را فریبیم!

○
 طاسیم علم حاضر را شکستم
 ربودم دانه و دانه را مشگستم
 خدا داند که مانند برآسیم
 به نار او چه بے پروا نشستم!

بچشم من نگہ آورده تسست ○
 فرغ لا الہ آورده تسست
 دو چارم کن بہ صبح من رانی
 ششم راتاب بہ آورده تسست

○
 چو خود را در کنار خود کشیدم
 بہ نور تو مقام خویش دیدم!
 دریں دیر از نوائے صبحگاہی
 جہان عشق و مستی آفریدم!

اشارات: من رانی، تلخیص ہے حدیث مشہورہ من رانی فقد را اللہ
 کی طرف یعنی جس نے مجھے دیکھا خدا کو دیکھا۔

○
 دیریں عالم بہشتِ خرمے ہست
 بشاخِ اوزا شکِ من نے ہست
 نصیبِ اوہنوزاں ہا وہو نصیب
 کہ او درانتظارِ آدمے ہست

○
 بدہ اورا جوانِ پاکبازے
 سرورش از شرابِ خانہ سائے
 قوی بازوئے او مانندِ حمیدؓ
 دلِ او از دو گیتی بے نیانے

○
 بیاساتی بگرداں جامِ مے را
 ز مے سوزندہ تر کن سوزِ نے را
 وگر آں دل بنہ در سینہ من
 کہ پیچم بچہ کاؤس وکے را!

○
 جہاں از عشق و عشق از سینہ تر تست
 سرورش از مے ویرینہ تر تست
 جزا میں چیزے نمیدانم ز جبریل
 کہ او یک جوہر از اینہ تر تست!

○
 مرا این سوز از فیضِ دمِ تست
 بتاکم موجِ مے از زمزمِ تست
 نخلِ ملکِ جم از درویشیِ من
 کہ دل در سینهٔ من محرمِ تست!

○
 دریں بتخانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از ہمتِ نامِ خود گستم
 ز من امر و زنی خواهد سجودے
 خداوندے کہ وی اورا شکستم!

○
 دمید آں لاله از مشقتِ غمبارم
 کہ خوشی می تراود از کنتارم
 قبولش کن ز راهِ دل نوازی
 کہ من غیر از دلے چیزے ندارم!

○
 حضورِ ملتِ بیضاتِ پیدم
 نوائے دلگدازے آندیدم
 ادب گوید سخن را مختصر گوے
 تپیدم، آندیدم، آرمیدم!

بصدقِ فطرتِ رندانہ من
 بسوزِ آہِ بیستابانہ من
 بدہ آں خاک را ابر بہا کے
 کہ در آغوشش گیرودانہ من!

دلے بر کف نہا دم، دلبرے نصیبت
 متناعے و آشتیم غارت گمے نصیبت
 درونِ سینتہ من منز لے گیر
 مسلمانے زمین تنہا تے نصیبت!

○
 چورومی در حرم و ادم اذان من
 از و ان موختم اسرارِ جاں من
 بہ دورِ فتنہ عصرِ کہن او
 بہ دورِ فتنہ عصرِ رواں من!

○
 گلستانے زخاکِ من برانگیز
 نیم چشمِ بخونِ لاله آمیز
 اگر شایاں نیم تیغِ علی را
 نگاہے وہ چشمِ شیرِ علی تیز!

مسلماناں تا بسا حل آر امید بہت
 نخل از بحر و از خود نا امید بہت
 جز این مرد فقیرے در دست کد
 جراحی تائے پنہانش کہ دید بہت؟

کہ گفت اورا کہ آید بویے یارے؟
 کہ داد اورا امید نو بہارے؟
 چو آں سوز کہن رفت از دم او
 کہ زد بربستان او شرارے؟

ز بحرِ خود بجوئے من گہر وہ

متاعِ من بکوہ و دشتِ در وہ

دلِ نکشو و ازاں طوفاں کہ داوی

مرا شورے ز طوفاں نے دگر وہ!

بجلوت نے نوازی مائے من ہیں

بخلوت خود گدازی مائے من ہیں

گر فتم نکھتہ ستر از نیاگاں

ز سلطان بے نیازی مائے من ہیں!

○
 بہر حالے کہ بودم خوش ہر دم
 نقاب از روی معرین کشودم
 پیرس از خطر اب من کہ بادوست
 دے بودم دے دیگر نبودم!

○
 شریک در دوسوز لاله بودم
 ضمیر زندگی را وانمودم
 ندانم با کہ گفتم نکستہ شوق
 کہ تنہا بودم تنہا ہر دم

بنورِ توبہ ان سرورِ زم نگہ را
 کہ بینیم اندرونِ محرمہ را
 چو می گویم سلمانم، بلرزم
 کہ دانم مشکلاتِ لا اله را

بگوئے تو گدازیک نوابس
 مرا این ابتدا این انتہا بس
 خرابِ جرأتِ آن زندیاکم
 خدا را گفت ما را مصطفیٰ بس

۱۲

ز شوق آمونختم آں ہاوت ہوتے
 کہ از سنگے کشاید آنجوتے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بجز رنگ و بوئے

○

یکے بنگر فرنگی کج کلا ہاں
 تو گوئی آفتابا بستد ما ہاں
 جوان ساوہ من گرم خون است
 نگہدارش ازیں کاشنگا ہاں

○
 بدہ دستے زیا افتادگان را
 بہ عتیر اللہ دل ندادگان را
 از اس آتش کہ جان منج افروخت
 نصیب وہ مسلمان زادگان را

۱۳

تو ہم آں مے بگیری از ساغر دوست
 کہ باشی تا ابد اندر برد دوست
 سچوئے نیست ای عبد العزیز این
 برو ہم از مژہ خاک در دوست

○
 تو سلطانِ حجازی من فہتیرم
 و لے در کشورِ معنی مہیرم
 جہانے کوز تخم لالہ رست
 بیابن گرباغوشِ ضمیرم

○
 سراپا در درماں ناپذیرم
 نہ پنداری زبون و زار و پیرم
 ہنوزم در کمانے میتوان راند
 ز کیشِ ملتے افتادہ تیرم!

○
 بیابا ہم در آوریم در قصصیم
 ز گیتی دل برانگیزیم در قصصیم
 یکے اندر حریم کو چہ دوست
 ز چشماں اشکِ غم ز بیمیم در قصصیم

○
 ترا اندر بیابا نے مقام است
 کہ شمش چوں سحر آئینہ فام است
 بہر جائے کہ خواہی خمیہ تر
 طناب از دیگران حستن حرام است

○
 مسلمانیم و آزاد از مکاناتیم
 بروں از حلقہ نہ اسمانیم
 بما آمنو خشتد آن سجده کز وے
 بہائے ہر خداوندے بدانیم

○
 زافرنگی صنم بیگانہ تر نشو
 کہ پیمانیش نمی ارزوبیک جو
 نگاہے ام کن از چشم فاروق
 قدم بیباک نہ در عالم نوا

حضورِ ملت

مجاہدین کلامِ عارفانہ
 کہ من ارم سرشتِ عایشقانہ
 سرشتکِ لاکوں را اندرین باغ
 بنفشانم چو شبنم دانه دانه!

حضورِ ملت

۱

بحق دل بندِ راہِ مصطفیٰ و

بمنزل کوشش مانندِ مدینہ نو

دریں نیلی فضا ہر دم مندروں شو

مقامِ خویش اگر خواہی دریں پیر

بحق دل بندِ راہِ مصطفیٰ روا

○
 چونج از بحر خود بالیده ام من
 بخود مثل گهر چیده ام من
 از آن نمرود با من سرگران است
 به تعبیر سرم کوشیده ام من

○
 بیاساقی بگردان سائگیس را
 بنفشان بردو گیتی استتیس را
 حقیقت را به رندے فاش کردند
 که ملاکم شناسد در مزدیس را

○
 بیاساقی نقاب از رخ بر افکن
 چکید از چشم من خون دل من
 بدان سخن که نه شرقی نه غربی است
 نوائے از مقام لا تخف من

○
 بروں از سینہ کشش تکبیر خود را
 بخاکِ خویش زن اکیسیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش ز می
 مدہ در دست کس تقدیر خود را

۵ اشارات: لا تخف، تلبیح بآیہ قرآنی، لا تخف انک انت الاعلیٰ

○
 مسلمانان از خودی مرد تمام است
 ، بخشش تا خودی میرد غلام است
 اگر خود را مستی و خویش دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

○
 مسلمانان که خود را افکندند
 بهر دریا چو گوهر آرزینند
 اگر از خود رمیدند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود خریدند

○
 کسودم پر وہ را از روستے تقدیر
 مشونو میسر در راه مصطفیٰ گیر
 اگر باور نداری آنچه گفتم
 زوین بگریز و مرگ کافر سے میرا

○
 بہ نرکان بستہ در مارا کشاوند
 بنائے مصریٰں کلم نہاوند
 تو ہم دستے بدامانِ خودی زن
 کہ بے اولک وین کس انداوند!

○
 ہر اس قومے کہ می ریزد بہارش
 نسا ز وجہ زبہ بوہائے رسیدہ
 زخائش لالہ می روید و بسکن
 قبائے وار داز رنگ پریدہ

○
 خدا آں ملتے را سروری داد
 کہ تقدیرش بدست خویش بنوشت
 بہ آں ملت سر و کاسے ندارد
 کہ وہتفانش برائے دیگران کشت

زرازی حکمت قرآن بیاموز
 چراغے از چراغ او برافروز
 ولے این نکتہ را از من فراگیر
 کہ نتوان زسین بے مستی و سوز

۲

خودی

کسے کو بر خودی زولا الہ را
 ز خاکِ مردہ رویا ندنگہ را
 مدہ از دست و امانِ چنین مرد
 کہ دیدم در کندش مہر و مہ را

○
 تو اے نادانِ دلِ آگاہِ دریاب
 بخود مثلِ نیبِ گاہِ راہِ دریاب
 چسماںِ مومن کند پوشیدہ را فاش
 ز لآ مَوْجِ حَوْصِ اِلَّا اللّٰهُ دریاب

○
 دلِ تو داغِ پہنا نے ندارد
 تب و تابِ مسلمانے ندارد
 خیابانِ خودی را دادہ آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارد

انا الحق
 انا الحق جبریت نام کہ برہانیت
 سزاے او چلیا ہست یا نیست؟
 اگر فرسے بگوید سزاے شس بہ
 اگر فرسے بگوید نار و انیت

بہ آں ملت انا الحق سازگار ہست
 کہ از خوش نام ہر شاخار ہست
 نہاں اندر جلال و جمالے
 کہ اورانہ سپہ آئینہ و ارہست

○
 میان امتنان و الامت نام است
 کہ آن امت و گیتی را امام است
 نیاید ساز کار آفرینش
 کہ خواب و خشکی بر سر عمر است

○
 وجودش شعله از سوزِ درون است
 چو خس اورا جهان چند و چون است
 کند شرح انا الحق ہم است او
 پئے ہر کن کہ می گوید بگوین است

۵ اشارات: خواب - تبلیغ بایہ قرآنی: لَا تَأْتِيهِ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ ط

خشکی - = = : وَمَا سَنَّاهُ مِنَ الْغُوبِ ۵

○
 پرورد وسعتِ کردوں یگانہ
 نگاہِ او بہ شاخِ اشیمانہ
 مہ و انجہم گرفتار کندش
 بدستِ اوست نقتدیر زمانہ

○
 بیافاں عندیے خوش صغیرے
 براغاں جڑہ بانے زودگیرے
 امیر او سلطانِ فقیرے
 فقیر او بہ درویشی امیرے

بجام نوکهن مے از سبوریز
 فرغِ نوحش رابر کاخ و کوریز
 اگر خواہی ثمراز شاخ منصوب
 بہ دل لآغالبِ اَللّٰہِ فروریز

صوفی و ملا

گرفتم حضرت ملا ترش دوست

نگاہش مغز انشاسد از پوست

اگر با این سلمانی کہ دارم

مرا از کعبہ می راند حق دوست

○
فرنگی صید نسبت از کعبہ و دیر

صدا از خانقاہاں رفت لاغیر

حکایت پیش ملا باز گفتم

و عا فرمود یارب عاقبت خیر!

○
بہ بندِ صوفی و ملا سیری

حیات از حکمتِ قرآن نگیری

بایاتش ترا کارے جز این نسبت

کہ از بسین آساں بمیری

ز قراں پیش خود آئینہ آویز
 و گر گوں گشتہ! از خویش بگریز
 ترازوئے بنہ کردار خود را
 قیامت ہائے پیش را برانگیز

زمین بر صوفی و ملا سلا مے
 کہ پیمانم خدا گفتند مارا
 ولے تاویل نشان حیرت انداخت
 خدا و جبریل و مصطفیٰ را!

○
 زود نرخ و اعطای کافر کے گفت
 حدیثے خوشتر از کافر کے گفت
 نداند آن غلام احوال خود را
 کہ و نرخ را مقام دیگرے گفت

○
 میرے خود شناسے پنہ کالے
 بہ پیے گفت حرف نہیں والے
 برگ نامتے جاں سپرن
 گرفتن روزی از خاک مزالے

پسر را گفت پچھے خرقہ بازے
 ترا این نکتہ باید حسیں
 بہ نمودان این در آشناباش
 ز شیفش نشان بر آبی توں کردا

۵

رومی

بکام خود و گراں کہنہ مے ریز
 کہ با جاشش نیز زو ملک ویز
 ز اشعار جلال الدین رومی
 بہ دیوار حسیں دل سیاویز

○
 بگیر از ساعش آن لاله سنگی
 که تا اثرش دهد لعلی به سنگی
 غزالے را دل شمعے بخشد
 بشوید داغ از پشت پلنگے!

○
 نصیبے بروم از تاب و تب او
 ششم مانند روز از کوب او
 غزالے در بیابان سرم ہیں
 کہ ریزد خندہ شیر از لب او

○
سراپا درد و سوزِ آشنائی

وصالِ اوزباں و اینِ جدائی

جمالِ عشقِ گیسوئے نئے او

نصیبِ از جلالِ کبریائی

○
گرہ از کارِ این ناکارہ واکرو

غبارِ رگِ بندِ راکمیب کرد

نئے آن نے نوانے پاکبانے

مرا با عشقِ دوستی آشناکرد

بروئے من درِ دل باز کروند
 ز خاکِ من جہانے ساز کروند
 ز نیض او گرفتیم اقبائے
 کہ با من ماہ و آنجسم ساز کروند

خیاش بامہ و آنجم نشیند
 نگاہش آن سوتے پرویں بہ بیند
 دل بیتابِ خود را پیش او نہ
 دم اور عیشہ از سیما بچیند

○
 زردومی گیر اسرارِ فقیری

کہ آں فقر است محسوسِ امیری

حذر زان فقر و درویشی کہ ازوے

رسیدی بہمتِ امامِ سر بزیری

○
 خودی تا گشت مہجورِ حنائی

بہ فقر آموخت آدابِ گدائی

چشمِ مستِ رومی وامِ کروم

سرورے از ہمتِ امامِ کبریائی

مے روشن ز تاکِ من فرورنجیت
 خوشامرے کے در و اما نام آونجیت
 نصیب از آتشی دارم کہ اول
 سنائی از اول رومی برانجیت

۶

پیام فاروقؓ
 تو اے بادِ بیاباں از عرب خیز
 ز سیلِ مصریوں موجِ برانگیز
 بگو فاروقِ را پیم فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیز!

○
 خلافت، فقر با تاج و سر پرست
 نہ ہے دولت کہ پایاں پذیرست
 جواں بختا آمدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زود میرست

○
 جواں مرے کہ خود را فاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفریند
 ہزاراں انجمن اندر طوافش
 کہ او بانخواستن خلوت گزیند

○
 بہ روع عقل و دل بختائے ہر در

بگیر از پیر میری سنانہ ساغر

دراں کوش از نیاز سینہ پرورد

کہ دامن پاک داری آستین ترا

○
 شک آں ملتے بر خود رسیده

ز در و جستجو تا آرمیده

درخش او تہ این نیلیوں چرخ

چو تنغے از میاں بیڑی کشیده

اشارات: دراں کوش الخ، حضرت امیر خسرو کا شعر ہے۔

○
 چہ خوش زد ترک ملاحہ سروسے
 رخ او احمد کے چشمیش کبوسے
 بدریا گر گرہ فتنہ بہ کارم
 بجز طوفان نہ خواہم کشورے

○
 جہانگیری بخاک ماسر شتند
 امامت در حبین مانوشتند
 درون خویش بنگر آں جہاں را
 کہ تخلص در دل فاروق شتند

○
کسے کو داند اسرارِ یقین را

یکے ہیں می کند چشمِ ویدیں را

بیامیزند چوں نورِ وقتِ نایل

میںدیشس افتراقِ ملک ویدیں را

○
مسلمانے کہ خود را امتحاں کرد

غبارِ راہِ خود را آسماں کرد

شرارِ شوق اگر داری ننگِ سدا

کہ باوے آفتابی میتواں کرد

شعرائے عرب

بجو از من نواخوانِ عرب را
 بہائے کم نہا دم لعل لب را
 ازاں نورے کہ از قرآن گرفتہ
 سحر کردم صدوی سالہ شب را

بجانہا آفریدم ہائے وہورا
 کفِ خاک کے شمر دم کاخ و کورا
 شود لہ و لہ سے حرلیف بگر پر شور
 ز آشتو بے کہ دا دم ابجورا!

○
 تو ہم بگزار آں صورت نگاری
 مجو غیر از ضمیر خویش یاری
 بسباغ ما بر آوردی پروبال
 مسلمان را بدہ سونے کے داری!

○
 بخاکِ ماوے، در دل غمِ مہست
 ہنوز ایں کہنہ شاخے رائے مہست
 بہ افسون ہنراں چشمہ بکشتاے
 درون ہر مسلمان ز مرے مہست!

○
مسلماناں بندہ مولا صفات سمیت

دل او دہرے کے از سر ار ذات سمیت

جمائش جزبہ نور حق نہ بینی

کہ اجمائش در ضمیر کائنات سمیت!

○
بدہ با خاک او آں سوز و تاپے

کہ زاید از شب و آفتابے

نوا آں زن کہ از بیض تو اورا

دگر بخشند فوق القلابے!

○
مسلمانی عنیم ل در خریدین

✓ چو سیما ب از تپ یاراں تپیدین

حضور ملت از خود در گذشتن

وگر بانگ انا الملت کشیدین

○
کسے کو فاش دید اسرار جاں را

نہ بیند جز بحشیم خود جہاں را

نوائے آفریں در سینہ خویش

بہارے ملتواں کردن خزاں را

○
 نگہداراں چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز و مستی حال تست
 تھی دیدم سبوتے این و آن را
 مے باقی بہ مینائے دل تست

○
 شب این کوہ و دشت سینه تالی
 نہ در شے مرنگے نے موج آبی
 نگر و روشن از قندیل ہبیاں
 تو مہیہ دانی کہ باید آفتابے!

نکو میخوای خطِ سیمائے خود را
 بدست آور رگِ فردائے خود را
 چو من پا در سیا بانِ حرم نہ
 کہ بینی اندر و پهنائے خود را

اے فرزندِ صحرا
 سحر گاہاں کہ روشن شد در و دروشت
 صدا زومرغے از شاخِ نخل
 فروہل خمیمہ اے فرزندِ صحرا
 کہ نتوان لیسیت بے وق ر حیلے

○
 عرب را حق و سبیل کاروان کرد
 کہ او بافتن خود را امتحان کرد
 اگر فقر تھی دستاں غمبورا سبت
 جہانے راتہ و بالا تو ان کرد

○
 در ان شب با خروش صبح فردا سبت
 کہ روشن از تجلی کائے سینا سبت
 تن و جان محکم از باد و درود شبت
 طلوع امتاں از کوہ و صحرا سبت!

توجہ دانی کہ دیریں گھر سوارے باشد
 وگراہین تسلیم درصنہ گیر
 طریق صدق و اخلاص و وفا گیر
 مگو شعرم جنہیں است چنانہ نسبت
 جنوں زبیر کے ازمنہ گیر

چمن ہا ازاں جنوں ویرانہ گرو
 کہ ازہ ہنگامہ ہا بیگانہ گرو
 ازاں ہوتے کہ فگندم دیریں شہر
 جنوں ماندے لے فرزانہ گرو

○
 نختیں لالہ صبح بہارم
 پیالے سوزم از دماغے کہ دارم
 بحشیم کم مہیں تنہا ایم را
 کہ من صدکارواں گل در کنارم

○
 پریشا نم چو کردہ گزارے
 کہ بردوشس ہوا گیر و قرارے
 خوشانختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے!

○
 خوش آں قوم پریشاں روزگارے
 کہ زاید از ضمیرش بچہ کارے
 نمودش سمرے از ہر غیب است
 زہر گرے بروں ناید سواکے

○
 بہ بحر خوشیوں موجے تپیدم
 تپیدم تا بطوفانے رسیدم
 و گرنے ننگے ازین خوشتر ندیدم
 بخون خویش تصویرش کشیدم

○
نگاہش پر کند خالی سبویا
دواند مے بتاک آرزویا
ز طوفانے کہ بخش در انگانی
حریف بحر گردو آبجوہا!

○
چو برگیں ز نام کارواں را
دہد ذوقِ تجلی ہر نہاں را
کند افلاکیاں را انجمنِ فاش
تیر پامی کشد نہ آسماں را

○
 مبارکبسا و کن آن پاک جاں را
 کہ ز اید آن آسیر کار و اس را
 ز اغوش چنیں فرخند مادر
 نجالت می دهم جو حیناں را!

○
 دل اندر سینہ گوید و لبرے مہمت
 متاعے آفریں غارتگرے مہمت
 بجوشم آمد از گردوں دم مرگ
 و تشکوہ چوں فرود بزدلے مہمت

خلافت و ملکیت

عرب خود را به نور مصطفیٰ سوخت

چراغِ مرده مشرق برافروخت

ولیکن آن خلافت راه گم کرد

که اول مومنان ایشاهی موخت!

خلافت بر مقام ماگواهی است

حرام است آنچه بر ما پادشاهی است

ملوکیت همه مکر است و نیزنگ

خلافت حفظ ناموس الهی است!

در افتد با ملوکیت کلمے ○
 فقیرے بے کلامے بے کلمے
 گمے باشد کہ بازی مانے تقدیر
 بگمے در کار صرصر از نسیم!

ہنوز اندر جہاں دم غلام است ○
 نظاشں خام و کارش نا تمام است
 غلام فہت سراں گیتی ہم ہم
 کہ در دیش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش پایدار است
 سلوکش عشق و مستی را عیار است
 نقاشش عبده اندوین
 جهان شوق را پروردگار است

ترک عثمانی

بکلی خویش عثمانی امیر است
 دلش آگاه و چشم او بصیر است
 نه پنداری که دست از بند افزنگ
 هنوز اندر طلسم او اسیر است

○
 خنک مرداں کہ سحرِ او شکستند
 بہ پیمانِ فرنگی دل نہ بستند
 مشو نو میید و با خود آشناباش
 کہ مرداں پیش ازین بودند و ہستند

○
 بہ ترکاں آرزوئے تازہ داوند
 بنائے کارِ ثناں دیگر نہاوند
 ولیکن کو مسلمانے کہ مہیند
 نقاب از روئے تقدیرے کشاوند

دخترانِ املت

بہل اے دخترِ ک این لبری ہا
مسلماناں رانہ زیبہ کافرہ ہا

منہ دل بر جمبالِ غازہ پرورد
بیاموز از نگہ غارت گری ہا

نگاہِ تست شمشیرِ خدا داد
بزمِ شمشیرِ جانِ ما را حق بباد داد
دلِ کاملِ عیارِ آں پاک جاں برد
کہ تیغِ خویش را آب از جیاد داد

○
 ضمیرِ عصرِ حاضرِ بے نقاب است
 کشادش در نمود رنگ و سب است
 جهانستابی ز نور حق بیاموز
 کہ او با صد پتلی در حجاب است

○
 جہاں را محکمى از اہمات است
 نہادِ شاں امین ممکنات است
 اگر این نکتہ را قوسے نداند
 نظامِ کار و بارش بے ثبات است

مراد او ایں خرد پرور جنوں نے
 نگاہِ مادرِ پاک اندرون نے
 ز مکتبِ حشیم و دل نتواں گرفتن
 کہ مکتبِ نیست جبرِ مہر و فسوں!

خٹک آں ملتے کز وارداتش
 قیامت ہا بہ بیند کائناتش
 چہ پیش آید چہ پیش افتاد اورا
 توں دیدارِ حبینِ اہماتش

○
اگر پندے زد رویشے پذیر می

ہزار اہمت بمیرد تو نہ میری

بتولے باش و پنہاں شو ازین عصر^{رض}
کہ در اغوش شبیرے^{رض} بگیری

○
ز شام مابروں آسحر را

بہت آں باز خواں اہل نظر را

تو ہمیں دانی کہ سوز قرآت تو

دگرگوں کردتقتیر عمر^{رض} را

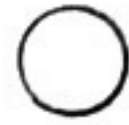
عصر حاضر

چہ عصر است این کہ دین فریادی است

ہزاراں بند در آزادی است

ز روی آدمیت ننگ نم برد

غلط نقشے کہ از بہرادی است

نگاہش نقش بند کافری ہا

کمال صنعت اور آفری ہا

حذر از حلقہ بازار گانش

قمار است این ہمہ سوداگری ہا!

○
 جو انماں را بد آموز بہت این عصر
 شب ابلیس روز بہت این عصر
 بد انش مثال شعلہ پتھیم
 کہ بے بہت شب بے نور بہت این عصر!

○
 مسلماناں فقر و سلطانی بہم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بہم کرد
 ویسکن اماں از عصر حاضر
 کہ سلطانی بہ شیطانی بہم کرد

چه گویم قص تو چون است چون نسبت
 حشیش است این نشا ط اندر و نسبت
 بقتلید فرنگی پائے کو بی
 بهر گمائی تو آن طغیان خم نسبت

۱۲

برہمن

در صد تنہ را بر خود کشادی
 دو گامے رفتی و از پانقتادی
 برہمن از بنائ طاق خود آست
 تو قرآن را سر طاقے نہادی

○
 بر زمین را نگویم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید جز به زور دست بازو
 خدای را تراشیدن رخاره!

○
 نگه دار و بر همین کار خود را
 نمی گوید به کس اسرار خود را
 بمن گوید که از هیچ بگذر
 بدوش خود برود ز تار خود را!

بر مہن گفت بر خیر نرا از در غیر
 زیاران و وطن نماید بہ بن خیر!
 بیک مسجد و ملائی نہ گنجد
 ز افسون بہتساں گنجد بیک ویر!

تقریباً ۱۵

تب و تابے کہ باشد جاودانہ
 سمند زندگی را تا زیانہ
 بہ فرزنداں بیاموز این تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانہ!

○
 ز علم چارہ سازه بے گدازے
 بسے خوشتر نگاہ پاک بازے
 نکوتر از نگاہ پاک بازے
 دلے از ہر و عالم بے نیازے

○
 بہ آں مومن خدا کارے ندارد
 کہ در تن جان بیدارے ندارد
 از اں از مکتب بیاں گریزم
 جو آنے خود نگہدارے ندارد

زمین گیر ہیں کہ مردے کو رچھنے
 زمینیاں غلط دینے نکوتر
 زمین گیر ہیں کہ ناواڑے کو کیش
 زو انشمند بے دینے نکوتر!

ازاں منکر فلک پیاچہ حاصل
 کہ گرد ثابت و سیارہ گرد
 مثال پارہ ابرے کہ از باد
 بر پھنائے فضا آوارہ گرد

○
 ادب پیرایہ نادان وانا ست
 خوش آن کو از ادب خوب را بیار ست
 ندارم آن مسلمان ز او را دوست
 کہ در دانش فرود و در ادب کا ست!

○
 ترا نومیدی از طفلان وانیست
 چه پروا اگر دماغ شان سانیست
 بگوئے شیخ مکتب کہ بدانی
 کہ دل در سینه شان مسیت یا نیست!

○
 بہ پورِ خوشی میں ہیں دانش اس آموزہ
 کہ تا بد چوں منہ و اجگم ننگنیش
 بدست او اگر دادی ہست را
 بد بیضا است اندر استیش

○
 نوا از سینہ مرغ چمن برد
 ز خون لاله آں سوزِ کہن برد
 بایں مکتب بایں دانش چہ بازی
 کہ ناں در کف نداد و جاں ز تن برد

○
 خدایا وقتِ آس درویشِ خوش باد
 کہ دہا از دوش چوں غنچہ بکشاو
 بہ طفلِ مکتبِ ما این دعا گفت
 پتے نانے بہ بندِ کس منفتاوا

○
 کسے کو لا الہ را در گره بست
 ز بندِ مکتب و ملا بروں حسبت
 باں دین و بہ آں دانش میراز
 کہ از مانی برد چشم و دل دست

○
 چومی بینی کہ رہن کاروان کُشت
 چہ پرسی کاروانے راجساں کُشت
 مباحث امین ازاں علمے کہ خوانی
 کہ ازوے روح قومے میتوان کُشت

○
 جوانے خوش گلے زنگیں کلاہے
 نگاہ او چو شیراں بے پناہے
 بہ مکتب علم عشقی را بیاموخت
 میسر نایدش برگ کیاہے!

شتر را بچہ او گفت در دستت
 نمی بینم خدائے چار سورا
 پدر گفت اے سپر حویں یا بہ لغز
 شتر ہم خوشی را بیند ہم اورا

تلاش رزق

پمیدن از سر بامے بیامے
 نہ بخشد جرہ بازاں امتقارے
 نہ بخیرے کہ جرہ بشت پر نسبت
 ہماں بہتر کہ میری در کناں

۵ اشارات : شتر الخ ، تلمیح ہے عربی ضرب المثل کی طرف الجمل کلا یصرف الحق
 الاعند الزلق یعنی اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک اس کا پاؤں نہ پھسلے۔
 ۵ کنام ، باز کا گھونٹلا۔

نگر خود را بحشیم محمد سرمانه
 نگاه ماست ما را تا زیانه
 تلاش رزق ازاں اوند ما را
 که باشد پرکشودن را بهمانه

۱۵
 ننگ با بچه خوش

ننگ بچه خود را چه خوش گفت
 به دین ماحرم آمد کرانه
 به موج آویز و از ساحل به پریز
 همه دریاست ما را آشیانه

تو در دریانه او در برتسست
 به طوفان در فنادن جوهرتست
 چو یک دم از تلاطم هابسیا سو
 ہمیں دریائے تو غارتگر تست!

۱۸

خاتمه

نہ از ساقی نہ از پیانہ گفتم
 حدیث عشق بلبابا کا نہ گفتم
 شنیدیم آنچه از پاکان امت
 ترا با شوخی زندانہ گفتم

○
 بخود باز آو و امان دلے گیر
 درون سینہ خود منتر لے گیر
 بدہ این کشت را خوننا بہ خویش
 فشاندم و انہ من تو حاصلے گیر!

○
 حرم جبرئیل قلب و نظر نسبت
 طواف او طواف باہم و نسبت
 میان ما و بیت اللہ و نسبت
 کہ جبریل امین را ہم خبر نسبت!

حضرت عالم انسانی

آدمیت احترام آدمی
با خبر شود از صفت تمام آدمی

جاوید نامہ

حضورِ عالمِ انسانی

تہیہ

بیاساتی بیار آں کہنہ مے را

جو ان فرودیں کن پیر مے را

نوائے وہ کہ از فیض دم خویش

چو مشعل بر فروزم چو بے را

○
 یکے از حجرۂ خلوت برس آئے
 بیادِ صبحگاہی سینہ بکھٹائے
 خروشِ این مصتسام رنگِ بُورا
 بفتِ درِ نالہ مرغِ بیفزانے

۲
 زمانہ فتندہ اور دو بگذشت
 خساں را در بغل پُر دو بگذشت
 دو صد بعن را در اچنکیزی او
 چو گور تیرہ بختاں کر دو بگذشت!

بِساكس اَندهٔ فَرَوَا كَشِيْدِنْد
 كِه دِهِي مَرُوْنْدُو فَرَوَا رَا نَدِيْدِنْدُو
 خَنَك مَرُوَا كِه وَرُوَا مَانِ اَمْرُو
 هِزَارَا تَا زِه تَرْهِنْگَا حَمِه پِيْدَا

۳

چُو بِل نَالِه زَارِه سَه نَدَارِي
 كِه وَرْتَن جَانِ بِيْدَارِه سَه نَدَارِي
 وِرِيں كَلَشَن كِه پِيْدِي حَلَالِ اِهْت
 تُو نَخْمِه اَز سَرِ خَالِه سَه نَدَارِي!

۵ اشارات: اندہ، مخفف ہے اندوہ کا۔
 بساڪس... الخ، یہ شعر امیر خسرو کا ہے۔

بیابان خویش چسبیدن بیاموز

بناخن سینه کاویدن بیاموز

اگر خواهی خدا را فاش بینی

خودی را فاش تو دیدن بیاموز

گله از سخنی ایام بگذار

که سخنی ناکشیده کم عیار است

نمی دانی که آب چو تباران

اگر بر سنگ غلطد خوشگوار است

○
 کیونکہ خود را چہ خوش گفت
 کہ نتوان زسیت باخوئے جبری
 اگر یا هو زنی از مستی شوق
 کلمہ را از سر شاہیں جبری

○
 فتاویٰ از ہمت ام کبریائی
 حضورِ دوں نہاد اں چہر سائی
 تو شاہدینی و لیکن خوشیتن را
 نگیری تا بہ دام خود نیائی!

○
 خوشا روزے کہ خود را بازگیری
 ہمیں فقر است کو بخشد امیری
 حیات جاوداں اندر یقین است
 رہ نخبین و ظن گسری، امیری!

○
 تو ہم مثل من از خود در حسابی
 خاک روزے کہ خود را باز یابی
 مرا کافر کند اندیشہ رزق
 ترا کافر کند علم کتابی

○
 چہ خوش گفت اشترے باکرہ خویش
 خنک آں کس کہ اندکار خود را
 بگیر از ما کہن صحرا نور راں
 بہ پشت خویش بدون بار خود را

۴
 مرایا دست از داناے افراگ
 بسا ازے کہ از بود و عدم گفت
 و لیکن با تو گویم این دو حرفے
 کہ با من پیردے از عجم گفت

○
 الا کے ششہ نامحرمے چند

خریدی انہی کے یک دل غمے چند

زتا ویلاست ملایاں نکوتر

نشستن با خود آگاہے دے چند

۵

وجود ہست میں کہ بینی یا نمود است

حکیم ماچہ مشکلمہا کشود است

کتابے برفن غواص بنوشت

و یکن در دل دریا نبود است

○
 بہ ضربِ تیشہ بشکن بسینوں را
 کہ فرصت اندک و گدوں دو رنگ است
 حکیمان را درین اندیشہ بگذار
 شر را از تیشہ خیزویا ز سنگ است

○
 منہ از کف چرخ آرزورا
 بدست آورمت مام ہا و ہورا
 مشو در چار سوئے این جہاں کم
 بخود باز آو بشکن چار سورا

○
 دلِ دریا سکوں بیگانہ از تسنت
 بہ ہمیشہ گوہر یک دانہ از تسنت
 تو اے موج اضطرابِ خود نگہدا
 کہ دریا ز استماعِ خانہ از تسنت

○
 دو گیتی را بہ خود باید کشیدن
 نہ باید از حضورِ خود رمیدن
 بہ نورِ دوشس ہیں امروزِ خود را
 زدوشس امروز را نتوان بودن

بماتے لاله خود را وانمودی
 نقاب از چہرہ زیب کشودی
 ترا چوں بر دمیدی لاله گفتند
 بشاخ اندر چہ چنان بوی؟ چہ بوی؟

۶

نگہ بید مرد از رخ و غم و درد
 زد و راں کم نشیند بردش کرد
 قیاس اورا مکن از گریہ خویش
 کہ بہت از سوز و مستی گریہ مرزا

نہ پنداری کہ مردِ آتخاں مرد
 نمیرد گرجہ زیر آسماں مرد
 ترا شایاں حنہیں مرگ است ورنہ
 زہر مرگے کہ خواہی مویں مرد!

اگر خاکِ تو از جاں محمدی نیست
 بشاخِ تو ہم از نیساں نمی نیست
 ز غمِ آزاد شو، دم را نکه دار
 کہ اندر سینہ پر دم غمی نیست!

○

پریشیاں بہر دم ما از غم چند
 شریک ہر غم نامحرم چند
 ولیکن طرح فدائے تو اس ریخت
 اگر دانی بہائے اس سے چند!

○

جو انمردے کہ دل باخوشی تن نسبت
 رود در بحر و دریا امین از شست
 نگہ را جلوہ مستی با حلال است
 ولے باید نگہ داری دل و دست!

از ان غم ہا دلِ ماورد مند بہت
 کہ اصلِ او ازین خاکِ تزند بہت
 من و تو ز ان غم شیرین ندیم
 کہ اصلِ او ز انکارِ بلند بہت

مگو با من خدا سے ماچنیں کرو
 کہ شستن میتواں از دامنش کرو
 تہ و بالا کن این عالم کہ در سے
 قمار سے می برد نامرد از مرد!

بروں کن کینہ را از سینه خویش
 کہ دو دِخانه از روزن بروں به
 زکشتِ دل مدہ کس را خراجے
 مشولے وہ خدا غارت گروہ

سحر ما در گریبانِ شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوبِ اوست
 نشانِ مردِ حق و بیکر چہ گویم
 چو مرگ اید بستم بر لبِ اوست

ببادِ صبحدم شبنمِ بنا لیک
 کہ دارم از تو ای سیدِ نگامے
 دلم افسرہ شد از صحبتِ گل
 چشماں بگذر کہ ریزم بر گیامے!

۸
دل

دل آں بحرِ بہت کو ساحلِ نوزد
 نہنگ از مہبتِ جوشِ بلزد
 ازاں سیلے کہ صد ہاموں بگرد
 فلک با یک جنابِ اونیرزد

○
 دلِ ما آتشِ تن موجِ دودش
 تپید و بسدم ساز و جودش
 بذرِ نیم شب جمعیت او
 چو سیلابی که بند و چوبِ عودش

○
 زمانہ کارِ اورامی برد پیش
 کہ مردِ خود نگہدار است و پیش
 ہمیں فقر است و سلطانی کہ دل را
 نگہ داری چو دریا گوہرِ خویش!

نہ نیرشے خودی را از نمودے
 نہ بند از دست و پاے خود کشودے
 خرد ز نخب بر پوے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے

تومی گوئی کہ دل از خاک و خون است
 گرفتار طالع کاف و نون است
 دل ما گر چه اندر سینہ ما است
 ولیکن از جہان ما برون است

○
 جہانِ مہر و مہ ناری اوست
 کشاویہ گمراہ ز زاری اوست!
 پیامے دہ زمین ہندوستان را
 غلام آزاد از بیداری اوست!

○
 من تو کشت بزدانِ حالِ سبتِ ایلی
 عروسِ زندگی را حاصلِ سبتِ ایلی
 غبارِ راہِ شدوانائے اسرار
 نہ پنداری کہ عقلِ سبتِ ایلی، دلِ سبتِ ایلی!

○
 کہے جو تندرہ حسنِ غریبے
 خطیبے منبرِ اوازِ صلیبے!
 کہے سلطانِ باہیل و سپاہ
 ولے از دولتِ خود بے نصیبے!

○
 جہانِ دل جہانِ رنگ و بو نسبت
 درو لپت و بلند و کاخ و کونست
 زمین و آسمان و چار سو نسبت
 دریں عالم بحسبِ اللہ ہو نسبت!

○
 نگہ دید و حسد و پیمانہ آورد
 کہ ہمپا یاد جهان چار سورا
 مے آشامے کہ دل کردنماش
 بخویش اندر شیدیں نگہ بورا

○
 محبت حلست بہ تاثیر نگاہ حلست
 چه شیریں زخمے از تیر نگاہ حلست
 بصیدل وی بہ ترشس بنداز
 کہ این خچیر خچیر نگاہ حلست

خودی

خودی روشن ز نور کبریا بی هست
 رسائی ہائے اوازنا رسائی نہست
 جدائی از مقاماتِ صاشش
 و صاشش از مقاماتِ جدائی نہست

چو قومی در گذشت از گفتگو ہا
 ز خاک او برویدار زو ہا
 خودی از آرزو شمشیر گردو
 دم او رنگ ہا بروز بو ہا!

○
خودی را از وجود حق و خودی

خودی را از نمود حق نمودی

نمی دانم که این ثابت ز گوهر
کجا بودی اگر دریا نبودی!

○
دلے چوں صحبت گل می پذیرد

همساندم لذتِ خوشبختی

شود بیدار چوں من آفریند

چو من محکم تن گردد بمیرد

○
 وصالِ ما وصالِ اندر فراقِ بہت
 کشتو و این گمرہ غیر از نظرِ نسبت
 گہرم گشتہ آغوشِ دریا بہت
 ولیکن آبِ بحر آبِ گہرِ نسبت!

○
 کفِ خاکِ کہ دارم از درِ اوست
 گلِ وریحِ نامِ زابرِ تراوست
 نہ مہنِ رامیِ شناسم مہنِ نہ او را
 ولے دانم کہ مہنِ اندرِ تراوست

ختم شد بسیار
 یقین انعم کہ فرستے حضرت اور
 ترازوئے نهدایں کاخ و کورا
 ازاں ترسم کہ فرستے قیامت
 نہ مارا سازگار آید نہ اورا!

بہ روم گفت با من را ہیب پیر
 کہ دارم نیکت از من فراگیر
 کند ہر قوم پیدا مرگ خود را
 ترا گفت دیرومارا گشت تدبیر!

موت

شنیدم مرگ بایزدان چندین گفت
 چه بے نطم چشم آن کوز گل بزیاید
 چو جان او بگیرم شرمسارم
 و لے اور از مردن عار ناید!

ثباتش ده که میرش جہات است
 بدست او زمام کائنات است!
 نگر دو شرمسار از خوار می مرگ
 که نامحرم ز ناموس حیات است!

بجو اے بیس را
 بجو اے بیس را از من بیایم
 تپیدین تا کجا در زیر دلم
 مرا این خاکدانے خوش نیاید
 کہ بجز نیست جبر تمہید شام

○
 جہاں تا از عدم پیر کشیدند
 ضمیرش سزوی بے ہنگام و بند
 بغیر از جان ما سوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفند

○
 جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را جوئے لذت کرد
 نپیدانم کہ احوال تو چون است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

○
 ترا از آستان خود برانند
 رحیم و کافر و طاغوت خندند
 من از صبح ازل در پیچ و تابم
 ازاں خارے کہ اندر دل نشاندند

○
تومی دانی صوابیٰ تا صوابیم
نروید و انداز گشتت حشریم

تکروی سجدہ و از درو مندی
بخود گیری گناہ جیسا ہم

○
بیایا نرورا شاہانہ بازم
جہان چار سورا در گذاریم
بافسون ہنرا از برگ کاہش
ہشتے این سوئے گزوں بسیاریم

ابلیس خاکی و ابلیس ناری

فساد و عصیان حاضر آشکار است

سپہرا از زشتی او شرمسار است

اگر پیداکنی ذوق نگاہی

دو صد شیطان ترا خد متکذاب است

بہر کورہنزان چشم گوش اند

کہ در تاراج دل با سخت گوش اند

گراں قیمت گناہے با پیشینے

کہ ایس سودا گراں رزاں فروش اند

○
 چہ شیطانے خراش و اشکونے
 کند چشم ترا کور از فسونے
 سخن اور امر وہ شیطانے شمارم
 کہ گیرد چوں تو خچیر بونے

○
 چہ زہرا بے کہ در پیمانہ است
 کشد جاں را و تن بیجانہ است
 تو بینی حلقہ دامے کہ پیدا است
 نہ آن دامے کہ اندر روانہ است

○
 بیشتر ما از ہمت ہم خوفنا و ہمت
 بقدر محکم اور اکشا و است
 گنہ ہم می شو و بے لذت و سرد
 اگر ابلہ بیس تو خاکی نہا و است

○
 مشو خچیر ابلہ بیان این عصر
 خساں را غمزه نشان ساز کار است
 اصیلاں را ہماں ابلہ بیس خوشتر
 کہ یزدواں دیدہ و کامل عیار است

○
 حریت ضرباً و مردود تمام است
 کہ اس کی نسبت و اولاً مقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ سزا و
 کہ صید لاغر ہے بڑے حرام است

○
 زخم دوں نہاواں کہ چہ دودا است
 و لے این نکتہ را گفتن ضرور است
 یہاں نو زاوہ ابلیسیاں نسا ندو
 گنہگارے کہ طبع او غیبی است

بیمارانِ طریق

بیتا کار این امت بسازیم
 قمار زندگی مروانہ بازیم!
 چمناس نالییم اندر مسجد شہر
 کہ دل در سینہ ملاکدازیم!

بہارانِ طریق

۱

قلندریہ ہجرتہ باز آسمانہا
 بہ پال او سبک کرد و گرانہا
 فضا سے نیکیوں پیر گاش
 نیب کرد و بگرو اشیا نہا!

○
 زجا تم نعمتہ اللہ حق رحمت
 چو کرد از رحمت ہی چار سور رحمت
 بگیر از دست من سارے کہ تارش
 زسوز زخمہ چوں اشکم فرور رحمت!

○
 چو ایشک اندر دل فطرت ندیدم
 پییدم تا پیشم اور سیدم
 درخشش من ز مژگانش تو اس دید
 کہ من بر برگ کا ہے کہ حکم پییدم

○
 مرا از منطق آید بوی ستم خامی
 دلیل او دلیل ناتمامی!
 برویم بستم در مارا کشاید
 دو بیت از پیر رومی یا زجانی!

○
 بیای از من بگم بر آن دیر ساله
 که بخش روح با خاک پیاله!
 اگر اش دہی از شیشہ من
 شد آدم بروید شرح لاله!

○
 بدست من ہماں برینہ چنگ است
 درونش نالہ مائے رنگ است
 ولے بنوازش باناخن شیر
 کہ اور اتار از رنگ مائے سنگ است!

○
 بگوار من بہ پرویزان اعصر
 نہ فرما دم کہ یہ ہم تیشہ دروست
 زخارے کو خلد در سینہ من
 دل صد بیتوں رامی تو اس نخست

○
 فقیر ساز و سامانم نگاہیست
 چشمم کوہ یاراں بزرگ کا ہیست
 زمین گیر این کہ زانغ و خمر بہت
 ازاں باڑے کہ دوست آموز شاہیست!

○
 در دل را بوی کس نہ بستم
 نہ از خویشیاں نہ از یاراں گستم
 نشینم ساختم در سینہ خوش
 تو ایں چرخ گرداں خوش گستم

اشارات : وغمہ، پارسیوں کا مرگھٹ

○
 دیریں گلشن ندامت آب جا ہے
 نصیبیم نے قبائے نے کلا ہے
 مرا پچھیں بد آموز چسپن خندانہ
 کہ دادم چشم نرگس رانگامے!

○
 دو صد انا دیریں محفل سخن گفت
 سخن نازک تراز برگ سہمن گفت
 لے باہن بگو آں دیدہ و رکسیت
 کہ خائے دید احوال چمن گفت!

ندامت کے علم و فن را
 مقامے دیگرے آدم سخن را
 میان کارواں سوز و سرورم
 سبک پیے کہ و پیران کہن را

نہ پنداری کہ مرغ صبح خوانم
 بجز آہ و فغان چہ پئے ندام
 مدہ از دست و امانم کہ یابی
 کلید باغ را در شیانم

○
 ہجرت من جہاں جزرہ بگذر نسبت
 ہزاراں ہر ویک ہمہ نسبت
 گذشتہ از ہجوم خویش و پیوند
 کہ از خویشاں کسے بیگانه تر نسبت

○
 بایں نابودندی بودن آموز
 بہائے خویش را افزودن آموز
 بیفتاندر محیط نغمہ من
 بطوف نام چو در آسودن آموز

○
 کہن پروردہ این خاک دانم
 و لے از منزل خود دل گرانم
 ہمیں گرجہ از نیض نم او
 زمین را آسمان خود بدانم!

○
 ندانی تمانہ باشی محرم مرد
 کہ دلسازندہ کرد و از دم مر
 نگہ دار و زاہ و نالہ خود را
 کہ خود دار بہت چہیں مڑاں غم مڑا

○
نگاہ آفرینِ جاں در بدنِ بین
بشناخانِ نامیدہ یا سخنِ بین
و گزشتہ مثلِ تیری در کمانے
ہفت را با نگاہِ تیر زنِ بین

○
خرد بیگانہ ذوقِ یقینِ است
قمارِ علم و حکمت بدینِ است
دو صد بو حامد و رازی نیرزو
بنادانے کہ چشمش راہِ بینِ است

○
 قناتش و نقره و غسل و کھر چسپیت؟
 غلام خوش گل و زبیر کھر چسپیت؟
 چو یزواں از دوی گیتی بے نیازند
 و گر سرمایہ اہل ہنر چسپیت؟

○
 خودی را نشہ من عین ہوش است
 ازاں محبت نمانہ من کم خروش است
 مے من کو چہ ناصاف است و کش
 کہ این تہ جرعہ بر خمہائے دوش است!

○
 تراہانت قمر و عمامہ کا کسے
 من از خود یا تم بونے نگارے
 ہمیں بیکت جو بے نئے سرمایہ من
 نہ چوب بی بے نے چوب دارے

○
 چو دیدم جو ہر آئینہ خویش
 گرفتہ خلوت اندر سینہ خویش
 ازین و انشوران کور و بے فوق
 رمیدم با نسیم دیرینہ خویش!

○
 چو رختِ نجیبش برستم ازین خاک
 همه گفتند با ما آشنا بود!
 ولیکن کس ندانست این مسافر
 چه گفت با که گفت از کج بود!

۲

اگر وانا دل و صافی ضمیر است
 فقیرے با تھی دستھی امیر است
 بدوش منعم بے دین و دانش
 قباے نفیست پلان حریر است!

۳

سجود کے آوری دارا و حجم را

مکن اے بے خبر سوا حرم را

بہر پیش فرنگی حاجت خویش

ز طاق دل شریک این صنم را

○

شنیدم بیتکے از مرد پیرے

کہن شہزادہ روشن ضمیرے

اگر خود را بہتاداری نگدہشت

دو یستی را بکیر و آل فقیرے

○
 نہاں اندر دو حریفے سترکار بہت
 مقام عشق منبر نسبت دار بہت
 براہیمیاں زمروداں ترسند
 کہ عمودِ نظام را آتش عیار بہت

○
 جو لے لے از کس غمگساری
 چو من خواہ از درونِ خویش باری
 بہر باوے کہ آید سینہ کجبتاے
 نگہ داراں کہن داغے کہ داری

زیرے یاد دارم این واندرد
 نباید جز بجان خوشتر نسبت
 گریز از پیشان مرد فرودست
 که جان خود کرد و کرد و بدتن نسبت!

بساعل گفت موج بیقرارے
 بفرعونے کنم خود را عیارے
 کہے بر خویش می چم چوماکے
 کہے رضم به ذوق انتظارے!

○
 اگر میں آب و جانے از فرنگ است
 جبین خود منہ بجز بردراو
 سری را ہم به چو شش و ہ کہ آخر
 حقے دارو بہ خمر پالاں گبراوا

○
 فرنگی را دلے زیر نگین نیست
 متاع او ہمہ ملک است وین نیست
 خداوندے کہ در طوف حشریش
 صد بلبلیں است یک روح لایمیں نیست

۴

من تو از دل تو دین نماندیم
 چو بوی گل ز اهل خود رسیدیم
 دل ما مردود دین از مردنش مرد
 دو نامرگے بیک سودا خریدیم!

○

مسلمانے کہ واند مردوں را
 ناید پیش غیر اللہ حبیبوں را
 اگر کرووں بہ کام او نہ کرو
 بکام خود بہ کرو اندر میں را!

○
دل بیجانہ خوئیں خاکدانِ نسبت
شبِ روزش ز دورِ آسمانِ نسبت

تو خود وقتِ قیام خویش در یاب
نمازِ عشق وستی را اذانِ نسبت

○
نظامِ شوق بے صدق و یقینِ نسبت

یقین بے صحبتِ لوحِ الامینِ نسبت

گرا از صدق و یقینِ اری نصیب
قدم بیاک نہ، کس در کینِ نسبت!

مسلمان را ہمیں عرفان و ادراک
 کہ در خود فاش بنید رمز لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجد
 شناساں را کہ گوید ماعرفناک

○

بہ فرنگی ہستاں خود را سپردی
 چہ نامردانہ در تجسانہ مردی
 خرد بیگانہ دل، سینہ بے سوز
 کہ از تاکِ نیاگاں مے نخوردی

۵۔ اشارات: لولاک، تبلیغ بحديث لولاک لما خلقت الافلاك
 ماعرفناک، ماعرفناک حق معرفتک

○
 نه پرس خود گم و هم خود گذار هست

نه پرس مست ناز اندر نیاز هست

قبائے لا اله خویش قبائے هست

که بر بالائے نام ترا از هست!

○
 بسوزد مومن از سوز وجودش

کشود هر چه چستند از کشودش

جلال کبریائی در قیاشش

جمال بندگی اندر سجودش!

✓
 چہ پرسی از نمازِ عاشقِ ممانہ

رکوعش چوں سجودش محسوس مانہ

تبت تاب کے لکھ کر

نہ تجھ بدور نمازِ پنجگانہ

○

✓
 گویتی را صلا از قرأتِ اوست

مسلمان لایموت رکعتِ اوست

ندانند کہ این عصرِ بے سو

قیامت ہا کہ در قد قامتِ اوست

○ اشارات: صلا، دعوت

لایموت، زندہ جاوید

۵
 فرنگ آئین رزاقی بدانند
 باین بخش از ووامی ستانند
 به شیطان آنچنان وزی رسانند
 که یزدان اندر آن حیران بمانند

چه حاجت طولی ادن انسان را
 بحر فے گویم اسرارِ نمان را
 جهان خویش با نبود اگر ان را
 چه داند لامکان متدریکان را

بہشتے بہر یاکان حرم ہست

بہشتے بہر ارباب محکم ہست

جو ہندی مسلمان را کہ خوش باش

بہشتے فی سبیل اللہ ہم ہست!

۶

قلند دریل تقریبے ندارد

بجز این نکمت کسیبے ندارد

ازاں کشت خوارے حاصلے نیست

کہ آب از خون شہیرے ندارد!

نظم
اردو میں

ایبیس کی مجلس شہوانی

۱۹۳۶ء

ایبیس

یہ عناصر کا پرانا کھیل! یہ دنیا سے دوں!
ساکنانِ عرشِ عظیم کی تمناؤں کا خون!

اس کی بربادی پہ آج آمادہ ہے وہ کارساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا جہان کا دلفن
 میں نے دکھلایا فرنگی کو ملوکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسجد و دیر و کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبق تقدیر کا
 میں نے منعم کو دیا ساری داری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے اسکی آتش سوزاں کو سرد
 جس کے منگاموں میں ہو بلبیس کا سوزِ دروں
 جس کی نشاں ہو عمارتِ بیاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخلِ کھن کو سرنگوں؟

پہلا شیر

اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ ایسی نظام
 پنختہ تر اس سے ہوتے ہوئے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے متعذر میں سجد
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نماز بے قیام
 آرزو اول تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مر جاتی ہے یا رہتی ہے خام
 یہ ہماری سعی ہے ہم کی کرامت ہے کہ آج
 صوفی و ملا ملکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں یہی افیون تھی
 ورنہ تو اسی سے کچھ تیز نہیں مسلم کلام
 ہے طوائف و حج کا ہنگامہ گربانی تو کیا
 کس نہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ بے نیام
 کس کی نو میدی پہ حجت ہے یہ فرمانِ جلیہ
 ہے جہاد اس دور میں مردِ مسلمان بے حرام

دوسرا شیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ شر؟
 تو جہاں کے تازہ فتنوں سے نہیں ہے باخبر

پہلا شیر

ہوں، مگر میری جہاں مبنی بتاتی ہے مجھے
 جو ملکیت کا اک پر وہ ہو کیا اس سے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کاروبار شہری کی حقیقت اول ہے
 یہ وجود میر و سلطان پر نہیں ہے منحصر
 مجاہد ملت ہو یا پرویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطان غیر کی کھیتی یہ چوہ کی نظر!

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام؟
چہرہ روشن، اندر اس جنگیز سے تاریک

تیسرا شیر

روح سلطانی ہے باقی تو پھر کیا ضمطراب
مے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب؟
وہ کلیم بے تخیلی! وہ مسیح بے صلیب!
نہایت پیغمبر و لیکن درجیل دار و کتاب!
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پر وہ سوز
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روز حساب!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دینی اول آقاؤں کے خمیوں کی طنائ!

پوتھاشیر

توڑ اس کا رومنتہ لکبری کے ایوانوں میں دیکھ
اے سیر کو دکھایا ہم نے پھر سیر کا خواب
کون بکر روم کی موجوں سے ہے لپٹا ہوا
دگاہ بالچوں صنوبر گاہ نالچوں لباب!

تیسرا مشیر

میں تو اس کی عاقبت بینی کا کچھ قائل نہیں
جس نے افترنگی سیاست کو کیا یوں بے حجاب!

پانچواں مشیر

(ابلیس کو مخاطب کر کے)

اے تم سے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوار
تو نے جب چاہا کیسا ہر پروہ کی کوشش کار
آب و گل تیری حرارت سے جہان سوز و ساز
اہلِ جنت تری تسلیم سے دانائے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرتِ آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پروردگار
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے ابد تک ہر نگوں و شمسار
 گرچہ ہیں تیرے مرید افرنگ کے سا حرم تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں ہے اعتبار
 وہ یہودی فتنہ گر وہ روحِ مزوک کا بروز
 ہر قبا ہونے کو ہے اس کے جنوں سے تار تار
 زاع و شتی ہو رہا ہے ہمہ شاہین و چرخ
 کتنی سرعت سے بدلتا ہے مزاجِ روزگار

چھ گئی آشتی ہو کر وسعتِ فِلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشیتِ غیباً
 فتنہ و فساد کی ہیبت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کانپتے ہیں کوہِ سار و مرغزار و جوہر
 میرے آقا! وہ جہاں نریوز برونے کو ہے
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر!

ابلیس

(اپنے مشیروں سے)

ہے مرے دستِ تصرف میں جہاں لنگ بو
 کیا زمین کیا مٹھ و مہ کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشاً غرب و شرق
 میں نے جب گرما دیا اقوامِ یورپ کا لہو
 کیا امانِ سیاست، کیا کلیسا کے شیوخ
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ہوا
 کارِ گاہِ شیشہ جو ناداں سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جامِ وسبو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چاک
 مزدی کی منطق کی سوزن سے نہیں ہوتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کوچہ گرد
 یہ پریشاں وزگار، اشفتہ مغز، اشفتہ بو

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس امت سے ہے
 جس کی خاکستریں ہے اب تک شرارِ آرزو
 خال خال اس قوم میں اب تک نظر آتے ہیں وہ
 کرتے ہیں اشکِ سحر گاہی سے جو ظالم و ضو
 جانتا ہے جس پہ روشن باطنِ ایام ہے
 مزدکیتِ فتنہ فردا نہیں، اسلام ہے

۲

جانتا ہوں میں یہ امتِ حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی ساریہ واری بندہ مومن کا دین

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری لائیں
 بے بدبضیا ہے پیرانِ حرم کی استنبیں
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے لیکن یہ خوف
 ہونہ جائے اشکارا شرح پیغمبر کو میں
 الحذر ابین پیغمبر سے سو بار الحذر
 حافظ ناموس زن، مرد آزما، مرد آفریں
 موت کا پینا مہر نوح غلامی کے لئے
 نے کوئی مغفور و خاقاں نے فقیرہ نشیں
 کرتا ہے دولت کو ہر لوہی سے پاک و صاف
 منعموں کو مال و دولت کا بنانا ہے امیں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب!
 پاؤ شاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ زمیں
 چشم عالم سے ہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محروم بقین!
 ہے یہی بہت راہیات میں الجھا رہے
 یہ کتاب اللہ کی تاویلات میں الجھا رہے

۳

نور و الیں جس کی تکبیریں طلسم شمش جہات
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک رات

ابنِ مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفاتِ ذاتِ حقِ حق سے جدا یا عینِ ذات؟
 آنے والے سے مسیحِ ناصر ہی مقصود ہے
 یا مجددِ جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفا؟
 ہیں کلامِ اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 امتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمانوں کے لئے کافی نہیں اس دور میں
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے لانت و منات؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب مہرے ہوں مات؟

خیر اسی میں ہے قیامت تک لے رہے مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہان بے ثبات
 ہے وہی شعر و تصوف اسکے حق میں خوب تر
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشائے حیات
 ہر نفس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری سے
 ہے حقیقت جس کے دین کی احتساب کا تہا
 مست بکھو ذکر و فکر صبح گاہی میں اسے
 پختہ تر کر دو مزاج خالق ہی میں اسے

بڈھے بلوچ کی نصیحتیں کو

ہوتیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بخارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ میل و ایل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چیز جہانِ تنگ و دو میں
 پہنائی ہے درویش کو تاجِ سُرارا
 جاہل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کر
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا
 محرم رہا دولتِ دریا سے وہ غواص
 کرتا نہیں جو صحبتِ ساحل سے کنار
 دیں ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسار
 دنیا کو ہے پھر سرکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے درندوں کو ابھارا
 اللہ کو پا مردنی مومن پہ بھروسا
 ابیس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقدیرِ احم کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشارا
 اخلاصِ عمل مانگنا یگانہ کن سے
 شاہاں چہ عجب گر بنوا زندگدارا!

تصویر و تصور

تصویر

کہا تصویر نے تصویر گر سے
 ہماشس ہے مری تیرے ہنر سے

ولیکن کس قدر نامنصفی ہے
کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے!

مصوّر

گراں ہے چشم بنیادیدہ و پر
جہاں مہنی سے کیا گذری شرر پر
نظر درد و غم و سوز و تب و تاب
تو اے ناداں قناعت کر خبر پر

تصویر

خبر عمتل و حسرت کی نا توانی
نظر سرد کی حیات جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تک و تاز

سزاوار حدیثِ لمن ترائی

مصور

تو ہے میرے کمالاتِ ہنر سے

نہ ہو نومید اپنے نقشِ گہ سے

مرے دیدار کی ہے اک یہی شرط

کہ تو نہپساں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالم برنج

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امرور کا فردا ہے قیامت؟
اے میرے شبستانِ کہن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت!

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت
 اس موت کے پھندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کدہ خاک سے بیدار نہیں ہیں
 ہو روح پھر اک بار سوارِ بدن زار!
 ایسی ہے قیامت تو حشر بیدار نہیں ہیں

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظامِ مہبت بڑ
 ہیں اسی آشوب سے بے پردہ ہر رُوحِ جو
 زلزلے سے کوہ و دریا تے ہیں مانندِ سحاب
 زلزلے سے اویوں میں تازہ چشموں کی نمود
 ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریبِ تمام
 ہے اسی میں مشکلاتِ زندگانی کی کشتود

زمین

آہ یہ مرگِ دوام! آہ یہ رزمِ حیات!
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکشِ کائنات!
 عقل کو ملتی نہیں اپنے بتوں سے نجات!
 عارف و عامی تمام بندہ لاتُ منات!
 خوار ہوا کس قدر آدمِ بزواں صفات!
 قلب و نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات!
 کیوں نہیں ہوتی سحرِ حضرتِ انساں کی رات!

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہِ نکوفِ عالم کو
 جس کی قربانی سے اسرارِ ملکیت ہیں فاش
 'شہنشاہ' ہے برطانوی مندر ہیں اک مٹی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جبت جاہلین بجا رہی پاش پاش
 ہے یہ مشک آمیزافیوں ہم غلاموں کیلئے
 ساحرِ انگلیس! مارا خواجہ دیکر تماش

دوزخی کی مناجات

اس دیر کھن میں میں غرض سچا پیری
 رنجیدہ بتوں سے ہوں تو کرتے ہیں خدا یا و
 پوجا بھی ہے بے سوا نمازیں بھی ہیں بے سوا
 قسمت ہے غریبوں کی وہی نالہ و سیرا و
 ہیں گرچہ بلند می میں عمارات فلک بس
 ہر شہر حقیقت میں ہے یرانہ آباد
 تیشے کی کوئی گردش تقدیر تو دیکھے
 سیراب ہے پرویز، جگر تیشہ ہے فراد

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی احبابِ ادا
 اللہ! تراشکر کہ یہ خطِ سر پر سوز
 سوداگرِ یورپ کی غلامی سے ہے آزادا

مسعودی مرقوم

یہ مہر و مہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالمِ عدم ہے یا کہ وجود!
 خیالِ جاوہر و منہ نزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے سہرا یا ریلِ بے مقصود!

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگارِ کمال است احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں اسکی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بہا مسعود!
 مجھے رُلائی ہے اہل جہاں کی بیداری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں ہر ڈوا
 نہ کہہ کہ صبر میں پنہاں ہے چارہ غم دوست
 نہ کہہ کہ صبر معنائے موت کی ہے کشود!
 دلے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگ است
 ز عشق تا بہ صبوری ہزار فرسنگ است
 (سعدیؒ)

نہ مجھ سے پوچھ کہ عمر کو بڑیا کیا ہے
 کسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں مستور
 مگر یہ غیبتِ صغریٰ ہے یا فنا کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخت کیا ہے فوقِ جمال
 سرد بتا نہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے ہیں اعجاز؟
 نہیں تو حضرت انساں کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لایزالہ الاھوق
 مسیح و مینخ و علیا یہ ماہب کیا ہے؟

قصاص خونِ تمنا کا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور خوں بہا کیا ہے؟
 غمیں مشو کہ بہ بہ بند جہاں گرفتاریم
 طلسمہا شکند آں دلے کہ ما و ایم
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک مقامِ حیات
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ حیات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے سبیکرا نہ ترا
 تے فراق میں مضطرب ہے موجِ نیل و ذرات
 خودی ہے مردہ تو مانندِ گاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ جملہ موجودات

نگاہ ایک تخیلی سے ہے اگر موم
 دو صد ہزار تخیلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے وراثت سپہ
 زمین سے تا بہ ثریا تمام لات و منات
 حریم ذات ہے اس کا شہین ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفات
 خود آگہاں کہ ازیں خاک و ایں بریں حسبتند
 طلسم مہر و سپہ و ستارہ بشکستند

آوازِ غیب!

آتی ہے دمِ صبح صدا عرشِ بے بی سے
 کھویا گیا کس طرح ترا جو ہر دراک!
 کس طرح ہوا کنت ترا نشترِ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھ سے ستاروں جگر چاک؟
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سزاوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے غلامِ حسن و خائشاں؟
 مہر و مہ و آنجہم نہیں محکم تیرے کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لڑتے نہیں افلاک؟

اب تک بے لے واں گرچہ لہو تیری رگوں میں
 نے گرمی افکار، نہ اندیشہ بیباک!
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں میں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پڑوں میں نہیں ہے نگہ پاک!
 باقی نہ رہتی سیسی وہ اپنے ضمیر میں
 اے کشتہ سلطانی و ملانی و پیری!

رباعیات

۱

مری شارح اہل کا ہے مگر کیا
تڑی تفتدیر کی مجھ کو خبر کیا

کلی گل کی ہے محتاج کشود آج
نہیں صبح نہرا پر نظر کیا!

○
 فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے نفس کے امتحان سے
 ہو اپیری سے شیطان کہ نہ اندیش
 گناہ تازہ تر لائے کہاں!

○
 دگرگوں عالمِ شام و سحر کر
 جہاں خشک و تر زیر و زبر کر
 ہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مے بے ذوق سجدوں سے حذر کر!

۲

غریبیا میں ہوں محسوسِ مہربانی
 کہ غیرت مند ہے میری فقیری!
 خدا اس فقر و درویشی سے جس نے
 مسلمانوں کو سکھا دی سسر بیری!

○

خرد کی تنگ امانی سے فریاد
 تجلی کی مندر وانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے نطتِ تارہ غیر
 نگہ کی نامہ لمانی سے فریاد

کہا اقبال نے شیخ حرم سے
 تہِ محرابِ مسجد سو گیا کون؟
 ندائِ مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرنگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مردِ مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو میری لایہی مبارک
 کہ ہے آج آتشِ اللہِ حق سرد!

○
 حدیثِ بندہ مومن دل آویز
 جگر پرخوں، نفسِ روشن، نگہ تیز!
 عیسر ہو کسے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفلِ کم امیر!

○
 تیز خار و گل سے اشکارا
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری!
 حفاظتِ بچوں کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہوئے حریری!

○
 نہ کر ذکرِ سراق و آشنائی
 کہ اصل زندگی ہے مخمومانی
 نہ دریا کا زیاں ہے نہ گہر کا
 دلِ دریا سے گوہری حبِ دانی!

○
 تیرے دریا میں طوفان کہیں نہیں ہے؟
 خودی تیری سماں کہیں نہیں ہے؟
 عیب ہے شکوہ تقدیرِ بڑواں
 تو خود لغتِ تقدیرِ بڑواں کہیں نہیں ہے؟

○
خرویدیکھے اگر دل کی نگہ سے

جہاں روشن ہے نورِ اِلاٰہ سے

فقط اک گردشِ شام و سحر ہے

اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے!

○
کبھی دریا سے مثلِ موج ابھر کر

کبھی دریا کے سینے میں اتر کر

کبھی دریا کے ساحل سے گذر کر

مست م اپنی خودی کا فاش تر کر!

ملا زادہ محمد لولابی کشتیری کا بیاض

پانی ترے چشموں کا ترپتا ہوا سیما ب!
 مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب!
 اے ادنیٰ لولاب!

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہوں سب مخراب!
 دین بندہ مومن کیلئے موت ہے باخواب!
 اے ادنیٰ لولاب!

ہیں ساز پہ موقوف نوا ہا ہے جب گریو
 ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضراب!

اے وادئی لولاب!

ملا کی نطن نور فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے مہینا نہ صوفی کی مَناب!

اے وادئی لولاب!

بیدار ہوں دلِ حسن کی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں ملت سے ہر ویش ہے نایاب!

اے وادئی لولاب!

۲

موت ہے اک سخت تر جس کا غلامی ہے نام
 مکر و فرین خواہ سگی کاشش سمجھتا عن سلام!
 شریع ملو کا نہ میں جدت احکام دیکھ!
 صور کا غوغا حلال، حشر کی لذت حرام
 اے کہ غلامی سے ہے روح نری مضمحل
 سینہ بے سوز میں ڈھونڈ خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فتنیر
 کل جسے اہل نظر کہتے تھے ایران صعیر

سینہ افلاک سے اٹھتی ہے آہ سوزناک
 مردِ حق ہوتا ہے جب مرعوبِ سلطانِ امیر
 کہہ رہا ہے داستانِ بیدردیِ ایام کی
 کوہ کے دامن میں وہ غم خانہ و ہتھکانِ پیر
 آہ یہ قومِ نجیبِ چربِ سست و تر دماغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے برکیز؟

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکوم قوموں کا لہو
 تھر تھراتا ہے جہانِ چار سو و رنگِ بو

پاک ہوتا ہے ظن و تخمین سے انساں کا ضمیر
 کرتا ہے بہر راہ کو روشن چراغِ آرزو
 وہ پرانے چاک جن کو عقل سی سکتی نہیں
 عشق سیتا ہے انہیں بے سوزن و تارِ رُو
 ضربتِ بہیم سے ہو جاتا ہے آخر پاش پاش
 حاکمیت کا بت سنگین دل و آئینہ و

۵

دراج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیاد یہ شاہیں ہے کہ دراج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
 مشرق میں ہے فروائے قیامت کی نمود آج
 فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ محمود
 وہ مردہ کہ تھا بانگِ سرافیل کا مستحاج

۶

زندوں کو بھی معلوم ہیں فی کمالات
 ہر چہیند کہ مشہور نہیں ان کے کرامات
 خود گیری و خود داری و گل بانگِ انا الحق
 آزاد ہو سالک تو ہیں یہ اس کے مقامات

محکوم ہو سالک تو یہی اس کا ہمدوست
خود مردہ و خود مرقد و خود مرگِ مفاجات!

۷

نکل کر خالق ہوں سے ادا کریم شہیری
کہ فقرِ خافتا ہی ہے فقط اندوہِ دلگیری
تمے دینِ ادب سے آ رہی ہے بوجے سہانی
یہی ہے مرنے والی اہنتوں کا عالمِ پیری
شیاطینِ ملوکیت کی آنکھوں میں ہے وہ جاو
کہ خودِ نخیر کے دل میں ہو پیدا ذوقِ نخیری

چہ بے پروا گذشتند از نوائے صبح گاہِ من
کہ برداں شور و مستی از سیہ چشمانِ کشمیری

۸

سمجھا لو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلند
گردش مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے نقشِ بلند
جس خاک کے ضمیر میں ہے پیشِ خیاں
مکمل نہیں کہ سر ہو وہ خاکِ رحمن

۹

کھلا جب چمن میں کتختانہ گل
 نہ کام آیا ملا کو علم کتابی
 متانت تشکن تھی ہوائے بہاراں
 غزنخواں ہوا پیر کب اندرابی
 کہا لالہ اششیس پیرہین نے
 کہ اسرارِ جاں کی ہوں میں بھجابی
 سمجھتا ہے جو موت خوابِ لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہے خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات بہت درخشش خود طلبیدن
 خوش آن دم کہ این نکتہ را با زیانی
 اگر ز دانش دل شرارے بگیری
 تو اں کرد زیر فلک آفتابی

۱۰

آزاد کی رگ سخت ہے مانند رگ سنگ
 محکوم کی رگ نرم ہے مانند رگ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسردہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پرسوز و طرب ناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سارہ فقط دیدہ نمناک
 محکوم ہے بیگانہ اخلاص و مروت
 چہرہ پسند کہ منطق کی دلیلوں میں ہے چلاک
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواجہ افلاک

۱۱

تمام عارف و عامی خودی سے بیگانہ!
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ مسجد!
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میرا عظمیٰ
 کہ خود حرم ہے چراغِ حرم کا پرانہ
 طلسمِ بے خبری، کافر کی دینداری
 حدیثِ شیخ و برہمن فسوں و افسانہ
 نصیبِ خبط ہو یا رب ہا بندہ درویش
 کہ جس کے فہر میں انداز ہوں کلیمانہ

چھپے رہیں گے زمانہ کی آنکھ سے کہنتک
گہریں آس واکر کے تمام بکیرانہ

۱۲

دگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معر کے زندہ قوموں نے مارے
منجسم کی تقویم فردا ہے باطل
گرے آسماں سے پرانے ستارے
ضمیرِ جہاں اس قدر آشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے ستارے

زمیں کو فراغت نہیں نہ لزلوں سے
 نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشارے
 ہمالہ کے چشمے ابلتے ہیں کب تک
 خضر سوچتا ہے ولہر کے کناکے

۱۳

نشاں یہی ہے زمانے میں زندہ قوموں کا
 کہ صبح و شام بدلتی ہیں ان کی گفت دیریں
 کمالِ صدق و مروت ہے زندگی ان کی
 معاف کرتی ہے فطرت بھی ان کی تقصیریں

مثلندرانہ ادائیں کندرانہ جلال
 یہ آئیں ہیں جہاں میں برہنہ شمشیریں
 خودی سے مردِ خود آگاہ کا جمال و جلال
 کہ یہ کتاب ہے، باقی تمام تفسیریں
 شکوہِ عیدِ کامت کر نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حر کی تکبیریں
 حکیم میری نواؤں کا راز کیا جانے
 وراے عقل ہیں اہل جنوں کی تدبیریں

۱۴

چه کافرانہ قمارِ حیات می بازی
 کہ بازمانہ بازی بخود نمی سازی
 وگر بگرد سہ ہائے حرم نمی بینم
 دلِ جنبید و نگاہِ غنڈالی و رازی
 بحکمِ مفتی اعظم کہ فطرتِ ازلیست
 بدین صعوبتِ حرام است کارِ شہبازی
 ہماں فقہیہ ازل گفت جرّہ شاہیں را
 با سمان گروی با زمین نہ پروازی

منعم کہ توبہ نہ کروم زفاشس گوئی ما
 زبیم این کہ سلطان کنند عمامی
 بدست مانہ سمقند نے بخارا البیت
 دعا بگوزفتیراں بہ ترک شیرازی

۱۵

ضمیر مغرب ہے تاجرانہ ضمیر مشرق ہے اہبانہ
 وہاں گرگوں ہے لخطہ لخطہ یہاں بتا نہیں مانہ
 کنارہ دریا خضر نے مجھ سے کہا باندا زحرمانہ
 سکندری ہو قلندری ہو یہ سب طریقے ہیں ساحرانہ

حریت اپنا سمجھ رہے ہیں مجھے خدایانِ خالق ہی
 انہیں بیٹھ رہے کہ میرے نالوں سے شوق نہ ہو سناگ آستانہ
 غلام قوموں کے علم و عرفاں کی ہے یہی رمزِ آشکارا
 زمین اگر تنگ ہے تو کیا ہے فضا کے گرد و جے کے کرانہ
 خبر نہیں کیا ہے نام اس کا خدا فریبی کہ خود فریبی
 عمل سے فارغ ہو مسلمان بنا کے تقدیر کا بہانہ
 مری اسیری پہ شاخِ گل نے یہ کہہ کے صبا و کور لایا
 کہ ایسے پر سوزِ نغمہ خواں کا گرانہ تھا مجھ پہ آئینہ

حاجت نہیں اے خطہ گل مٹھری کی
 تصویر ہمارے دل پرخوں کی ہے لالہ
 تفتیر ہے اک نام مکافاتِ عمل کا
 دیتے ہیں یہ پیغامِ خدا یان ہمالہ
 سرمایہ ہواؤں میں ہے عرباں بدن اس کا
 دیتا ہے ہنر جس کا امیروں کو وراثت
 امید نہ رکھ دولتِ دنیا سے وفا کی
 رم اس کی طبیعت میں ہے مانندِ غزالہ

۱۷

خود آگاہی نے سکھلا دی ہے جسکو تن فراموشی
حرام آتی ہے اس مرد مجاہد پر زہ پوشی

۱۸

آن عزم بلند اور اس سوزِ حیر اور
شمشیرِ پدیر خواہی بازوئے پدیر اور

۱۹

غریبِ شہر ہوں میں سن تو لے مری فریاد
کہ تیرے سینے میں بھی ہوں قیامتیں آباد

مری نوائے غم آلود ہے مستلح عزیز

جہاں میں عام نہیں دولتِ ناساؤ

گلہ ہے مجکو زمانے کی کور ووقی سے

سمجھتا ہے مری محنت کو محنتِ ناساؤ

صدائے تیشہ کہ برسنگ مینجور و دگر است

خبر تکبیر کہ آواز تیشہ و جگر است

○ صدائے تیشہ الخ، یہ شعر مرزا جانان مظہر علیہ الرحمۃ کے مشہور بیاضِ خیر جوہر میں ہے

سربراہ بریڈی صدر عظیم حمید آباد کن کے نام

یوم اقبال کے موقع پر توشہ خانہ حضور نظام کی طرف سے جو

صاحب عظم کے ماتھے پر ایک ہزار روپیہ کا چیک بطور تواضع موصول ہونے پر

تھا یہ اللہ کا فرماں کہ شکوہ پرویز

دوقلندر کو کہ ہیں اس میں ملو کا نہ صفات

مجھ سے فرمایا کہ لے اور شہنشاہی کر

حسن تدبیر سے دے آئی وفائی کو ثبات

میں تو اس بار امانت کو اٹھانا سر ووش

کام در ووش میں ہر تلخ ہے مانند نبات

غیرت فقر مگر کرنے سکی اس کو قبول
 جب کہا اس نے یہ میری خدائی کی زکات

حسین احمد

عجم ہنوز نداندر موز دیں ورنہ
 زویو بند حسین احمد ہیں چہ بوا لہجہ ہی است
 سرود بر سر منبر کہ ملت از وطن است
 چہ بے خبر ز مقام محمد عربی است
 بمصطفیٰ برسوں خویش را کہ دیں ہمہ است
 اگر یہ اونر سیدی تمام بولہی است

حضرت انسان

جہاں میں ویش و بیش کی ہے کس جہاں زانی!
 کوئی شے چھپ نہیں سکتی کہ یہ عالم ہے نورانی
 کوئی دیکھے تو ہے بار یک فطرت کا حجاب اتنا
 نمایاں ہیں فرشتوں کے تقسمائے پہانی!
 یہ دنیا دعوت دیدار ہے فرزند آدم کو
 کہ ہر تورا کو بخشا گیا ہے فوق عربانی
 یہی فرزند آدم ہے کہ جسکے انشاک خونیں سے
 کیا ہے حضرت یزداں نے یاوں کو طوفانی!

فلک کو کیا خبر یہ خاکدراں کس کا نشیمن ہے
 غرض انجم سے ہے کس کے شبستاں کی نگہبانی
 اگر مقصودِ کل میں ہوں تو مجھ سے ماورا کیا ہے؟
 مرے ہنگامہ ہائے نوبتوں کی انتہا کیا ہے؟

(عبدالرحمن بن یونس رستم)

کیور آرٹ پرنٹنگ و کسٹمر سروسز روڈ لاہور میں باہتمام لالہ گورانند نائل کی پورچھپی

اور جاوید منیر سیریل میو روڈ لاہور سے جاوید اقبال نے شائع کی

